

A reflection in sociology in Iran; systematic review of the studies

Masoud Ghaffari¹, Mohammad Ganji² and Narges Nikkhah Ghamsari³

Received: June.11.2020

Accepted: Apr.19.2021

Abstract

There is a need for rethinking in sociology, but numerous studies in this area, if not evaluated in the form of review efforts, can themselves lead to diversity, confusion, and sometimes contradiction in the findings and results obtained. In such an atmosphere, in addition to loss of rethinking effort, the field of attack on the legitimacy and position of sociology also expands. As stated on mentioned problem, the present study aimed to reflect on the reflection of sociology in Iran based on the systematic review strategy. The statistical population includes research done on sociology in Iran from 1991 to 1999 and published as articles, dissertations, and books. The fundamental question is, "What are the characteristics of accumulated knowledge in terms of form, methodology, and content?" To answer this question, based on the methodological steps, the literature on the subject was reviewed through field study, searching for works and sources, selection, studying, filing, coding, and finally, description and analysis. Finally, the results were presented in two sections: formal and content findings. Suggestions from this description and analysis emphasize the need to carefully ask questions, clarify concepts, and rely on approaches such as the sociological approach of sociology in future reflection efforts.

Keywords: Meta-sociology, Sociology, Sociology of sociology, Systematic review.

Introduction

Sociology has been present in Iran for nearly eight decades as an academic discipline and has expanded from various aspects during this period. This expanded knowledge has always been controversial regarding status, legitimacy, inherent prestige, and consequently, many reflections and approaches have emerged. If not evaluated in the form of review efforts,

---

1. Ph.D. Candidate, Social Studies Department, Faculty of Law & Social Studies, Kashan University, Kashan, Iran.

2. Associate Professor, Social Studies Department, Faculty of Law & Social Studies, Kashan University, Kashan, Iran. *Corresponding author:* ✉ m.ganji@kashanu.ac.ir

3. Assistant Professor, Social Studies Department, Faculty of Law & Social Studies, Kashan University, Kashan, Iran.

numerous studies in this field can lead to diversity, confusion, and sometimes contradictions in the findings and results and provide the situation to attack the legitimacy and status of sociology.

Accordingly, this article systematically reviews the reflections of sociology in Iran. The main questions of the current study are presented in the following four general categories. The first category is descriptive and is shown in formal and content findings. The second group focuses on the discovery of specific patterns in these studies. These questions can be called processing questions that seek to discover patterns. The third category emphasizes on the commonalities of studies and, in this way, aims to be aware of the accumulation and production of science in this field. Finally, based on the three categories mentioned above, the fourth category examines the study's shortcomings. These questions are:

1. What are the characteristics of sociological research in Iran in terms of form, content, and methodology? Also, which theoretical approaches have these studies been most influenced by?
2. What has been the research process in sociology in Iran? Can specific patterns be discovered in this area?
3. What are the points of emphasis and commonality of these studies? How consistent are the results of these studies with each other? According to this question, how has the accumulation and production of science in this field occurred?
4. What is the theoretical and scientific gap regarding the subject under study? Furthermore, based on the description and analysis of the process of previous studies, analysis of the current situation, and future perspective, what approaches should the recent studies address the issue so as not to suffer from repetition, daily routine, and intellectual infertility?

Methodology

This study's statistical and territorial population includes research conducted from 1991 to 2020 on sociology in Iran and has been published in the form of articles, dissertations, and books. In this regard, by referring to Iranian sites that index scientific research articles, 42 pieces of research on sociology in Iran were identified, including books, dissertations, and related articles. Twenty-eight studies which specifically dealt with the history, nature, and functions of sociology in Iran were described and analyzed, in which theoretical and methodological issues were identified, and the present research selected, studied, recorded, and coded the relevant information. Thus, the objectives, main questions, theoretical literature, research hypotheses, research methodology, findings, and research results were repeatedly re-read, and then the concepts were coded. Then, these codes were presented,

reviewed, qualitatively analyzed in the form of the main themes of each specific research.

In terms of internal validity, the most critical issue in selecting studies was related to the methodological discussion of the initial independent studies or research. In terms of external validity, an attempt was made to examine the studies step by step with questions such as whether the theoretical foundations presented by the authors are valid? Have researchers done a thorough and comprehensive search?

The criteria for selecting independent articles or research for systematic review were: the subject of study was "Sociology in Iran"; The study should be conducted in the form of systematic research (according to this criterion, written works in the form of a short and analytical speech or writing or the form of a lecture on sociology in Iran were removed); Published content in the form of books, dissertations, and articles in valid scientific and academic journals. Also, in this study, measures were taken to increase the validity and reliability of the research, including the fact that in the search for studies, it was emphasized that extensive findings in the subject field should be considered. Relying on the immersion feature, the researchers referred to the multiple texts and notes and, in addition to putting them together, re-read the data with an analytical approach. Repeated reading and continuous observation of the texts confirm the results and findings. To avoid confusing the personal opinions of researchers with the views of others, this view was put aside on a written page.

Findings

In the descriptive findings section of this paper, the format of the articles, the method of conducting the studies, how researchers are required to use the historical approach, and structural factors are discussed. Based on the qualitative findings, it can be observed that the goals have not been precisely stated in some related studies. These problems seem to be due to the lack of clarity of concepts on the one hand and the lack of proper reliance of researchers on tradition and theoretical logic on the other hand.

Concerning the questions, a review of studies showed that the question of "qualitative growth of sociology in Iran," "obstacles and contexts of this growth and its inefficiency," and "how to produce and reproduce this inefficiency" has the largest share dedicated. One of the fundamental questions that have been repeated in some studies and have been very controversial in order to understand the historical conditions of the emergence of sociology in Iran is based on a dilemma about how sociology was formed in Iran: How sociology emerged in Iran and whether the understanding of the social activities in Iran was imported or has a historical background? Such

questions are controversial and fundamental since they are generally linked to challenging issues such as the localization of sociology in Iran.

The main theoretical and conceptual frameworks used in the studies are the sociology of knowledge and a review of the sociological perspectives of science (Gholipor, 2017; Arvin, 2011), the scientometric perspective (Alizade, 2013), Sociology of Sociology (Azad Armaki, 1999), Modernization theory (Mirfardi, 2015), Postcolonial theory (Tofiq, 2010), Critical approach (Heidari, 2015, Asadolahnezhad & Salamat, 2014) Modernization theory (Mirfardi, 2015) and Postcolonial theory (Tofiq, 2010). In general, in this regard, we can point to the non-systematic use of Iranian researchers in the theoretical reservoir in this field and the lack of critical dialogue with these theories.

The first systematic work on sociology in Iran was done by Azadarmaki, published in 1999 entitled "Sociology of Sociology in Iran." This work can be considered a kind of initiator of sociology of sociology in Iran. In the '70s, the book and a work by Ehsan Naraghi (2000), which was written to explain the situation of social research in Iran, can be seen. The authors have tried to deal with the work done in Iranian sociology for several decades in a specific process in the mentioned publications. In the next decade, the first research in this field is the dissertation that Fazeli has done, and, as he puts it, the question of the usefulness of sociology is presented by accepting the presumption of its usefulness. He introduces and defines the inefficiency of sociology and its reproductive factors. This goal is pursued according to the many judgments that the researcher has observed about the inefficiency of sociology in Iran. In terms of methodology, researchers in the 90s have tried to study sociology in Iran with new methods and different strategies. It can be seen that researchers are gradually trying to pay attention to historical processes and structural factors in the study of sociology in Iran.

"The mission and role of sociology" in the social system is one of the topics that is less addressed; In this regard, based on the existing literature and global experiences, it seems that in addition to addressing the sociological situation or its inefficiency, it was necessary to take a step back and ask a more critical and fundamental question_ that is the role of sociology and sociologist. A question that can be posed is: Sociology for whom? And for what purpose?

Conclusion

Among the main results of the study, it can be mentioned that studies in this field have not reached the necessary accumulation. The consequence of this process is the ambiguity of approaches, the ambiguity of concepts, the blurring of the boundaries between structures, the lack of commitment to specific goals, the deviation of researchers from the set goals, and confusing

theoretical designs in such evaluations. Based on what is stated in the research results, some solutions can be considered. In terms of practical suggestions, it can be said that in sociology education, as much attention is paid to the study of scattered social realities and issues, reflection on sociology itself is not considered. This, which encourages confusing research, seems to be related to the weaknesses of sociological education in Iran. The lack of serious sociology efforts of education groups to provide courses and content related to the rethinking of sociology itself has weakened the body of this field of study. Sociology requires constant reflection, especially in the face of the various issues it grapples with within Iran. Such reflections must be made with extra care. We need training groups and researchers to address this issue to achieve this goal.

It is suggested that researchers pay more attention to concepts and rely on specific conceptual and theoretical approaches to reflect on topics such as the purpose of sociology, sociological work, the position of sociology, sociological boundaries with other sciences, and job prospects professional sociological requirements. Topics related to the legitimacy and future of sociological knowledge as an academic discipline are significant. Also, questions such as when sociology has begun in Iran? Which authors are worthy of the name of the ancestors or founders of sociology in Iran? Moreover, what is an acceptable sociological definition should be considered.

علمی - پژوهشی

بازاندیشی در جامعه‌شناسی ایران؛ مرور نظام‌مند مطالعات انجام شده

مسعود غفاری^۴، محمد گنجی^۵ و نرگس نیکخواه قمصری^۶

چکیده

بازاندیشی در جامعه‌شناسی ضرورت دارد، اما مطالعات متعدد در این حوزه اگر در قالب تلاش‌های مروری ارزیابی نشود، خود می‌تواند به تنوع، آشفتگی و بعضاً تناقض در یافته‌ها و نتایج به‌دست آمده منجر شود. در چنین فضایی علاوه بر اتلاف تلاش بازاندیشانه، میدان حمله به مشروعیت و جایگاه جامعه‌شناسی نیز گسترش می‌یابد. مبتنی بر این مسئله هدف پژوهش حاضر تأمل در بازاندیشی‌های صورت گرفته از جامعه‌شناسی در ایران با تکیه بر راهبرد مرور نظام‌مند بود. جامعه آماری شامل پژوهش‌هایی است که در بازه زمانی ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۹ درباره جامعه‌شناسی در ایران انجام و به‌صورت مقاله، پایان‌نامه و کتاب چاپ شده است. پرسش اساسی این است که دانش انباشته از نظر شکلی، روش‌شناختی و محتوایی چه ویژگی‌هایی دارد؟ برای پاسخگویی به این سؤال، بر اساس مراحل روش‌شناختی، به ترتیب بررسی ادبیات موضوع از طریق مطالعه اسنادی، جست‌وجوی آثار و منابع، گزینش، مطالعه، فیش‌برداری، کدگذاری و درنهایت، توصیف و تحلیل انجام و نتایج در دو بخش یافته‌های شکلی و محتوایی ارائه شد. از برآیندهای این توصیف و تحلیل، تأکید بر ضرورت طرح دقیق سؤالات، شفافیت بخشیدن به مفاهیم و تکیه بر رویکردهایی مانند رویکرد جامعه‌شناسی جامعه‌شناسی در تلاش‌های بازاندیشانه آینده است.

کلید واژگان: جامعه‌شناسی، جامعه‌شناسی جامعه‌شناسی، مرور نظام‌مند، فراجامعه‌شناسی.

مقدمه و بیان مسئله

از تأسیس رشته جامعه‌شناسی در دانشگاه ایرانی نزدیک به یک قرن گذشته است. طی چندین دهه به تدریج گروه‌های علوم اجتماعی در دانشگاه‌های مختلف کشور تأسیس شده و با صرف انرژی در حوزه‌های آموزش

۴. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی دانشگاه کاشان، کاشان، ایران: Ghafari.m69@gmail.com

۵. دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.

* نویسنده مسئول: m.ganji@kashanu.ac.ir

۶. استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران: n_nikkhah_gh@kashanu.ac.ir

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۳/۲۲ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۱/۳۰

و پژوهش، در این مدت این رشته گسترش یافته است. آغاز رسمی فعالیت جامعه‌شناسی در کشور ایران را دهه ۱۳۳۰ برابر با تأسیس مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانسته‌اند. از بدو تأسیس تا کنون جامعه‌شناسی از ابعاد گوناگون از جمله بعد سازمانی گسترش چشمگیری داشته است. به تصدیق نراقی، از مؤسسان مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، در همان سال اول تأسیس؛ یعنی ۳۸-۱۳۳۷ بیش از ۴۰۰ دانشجو در دوره تخصصی و ۱۹ تن در دوره تکمیلی در این مؤسسه ثبت‌نام می‌کنند؛ این تعداد در سال ۱۳۳۸ به ۷۵۰ و در سال ۱۳۳۹ به بیشتر از ۱۲۰۰ نفر می‌رسد (Naraghi & Ayati, 2000: 199).

پس از یک دوره زمانی در سال ۱۳۵۰، دانشکده علوم اجتماعی و تعاون در دانشگاه تهران و در سال‌های بعد در سایر شهرها تأسیس می‌شود. در طول زمان، این رشته در پیوند با برخی تحولات اجتماعی و ساختاری به یکی از رشته‌های فراگیر از نظر سازمانی و پرترفدار نزد دانشجویان، محققان و منتقدان تبدیل شده است (Azad Armaki, 2014: 93; Fazeli, 2017: 22-23). این دانش گسترش یافته همواره از نظر جایگاه، مشروعیت و وجهه ذاتی، دانشی مناقشه‌انگیز و نیازمند تأملات دقیق بوده و درباره آن تأملات و رویکردهای بسیاری ظهور یافته است، مطالعات با رویکرد نظری یا عملی و مسئله اصلی همه این مطالعات، خود جامعه‌شناسی بوده است (Tofiq, 2012: 79-80).

در اینجا مناقشه‌ای در خصوص ضرورت انجام دادن چنین مطالعات و تأملاتی مطرح نیست؛ از وجوه ضرورت این تأملات، هشیار بودن درباره تحولات درونی جامعه‌شناسی و سنجش رابطه جامعه‌شناسی با تاریخ و جامعه‌ای است که این علم سعی در توصیف و تبیین و تفسیر آن دارد؛ تأملاتی برای جلوگیری از افتادن در ورطه آشفستگی و تن دادن به تکثر بی‌پایان و پذیرش آن چه هست (Abazari, 2008: 9). وظیفه تاریخی این تأملات، فراتر رفتن از جامعه‌شناسی موجود و عمیق‌تر ساختن درک خود از ماهیت جامعه‌شناسی است (Goldner, 1989: 532). امر مناقشه‌انگیز آن است که مطالعات متعدد در این حوزه اگر در قالب تلاش‌های مروری ارزیابی نشوند، می‌تواند به تنوع، آشفستگی و بعضاً تناقض در یافته‌ها و نتایج به‌دست آمده منجر شود و بالتبع فضای حمله به مشروعیت و جایگاه جامعه‌شناسی را هر چه بیشتر فراهم سازد.

در این پژوهش به مرور نظام‌مند بازاندیشی‌های به‌عمل آمده از جامعه‌شناسی در ایران پرداخته و به‌طور مشخص بر پژوهش‌هایی که در بازه زمانی ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۹ در قالب مقاله، پایان‌نامه و کتاب درباره جامعه‌شناسی در ایران انجام شده و به چاپ رسیده، تمرکز شده است. مرور نظام‌مند، جست‌وجوی ساخت‌یافته‌ای است که بر اساس قوانین و ضوابط از پیش تعیین شده‌ای انجام می‌شود و پژوهش‌های صورت گرفته درباره موضوعی خاص را به‌صورت مفید و مختصر در اختیار می‌گذارد (Sedighian Bidgoli & Lashkari, 2017: 125). در بیان اهداف اصلی مرور نظام‌مند به‌عنوان یک روش پژوهشی به این موارد اشاره شده است: ۱. اثبات نوعی قرابت و انس با بدنه دانش مد نظر و تصدی و تثبیت مقبولیت آن؛ ۲. نشان دادن مسیر پژوهش‌های پیشین و چگونگی (کیفیت) ارتباط طرح‌های پژوهشی فعلی با آنها؛ ۳. تلفیق و تلخیص آنچه در حوزه‌ای مطالعاتی شناخته شده است؛ ۴. یادگیری و

آموختن از دیگران و برانگیختن اندیشه‌های جدید (Mehrshad, Rabbani & Khorasghani, Kalantari & Zolfagharzadeh, 2020: 30).

محققان با سرلوحه قرار دادن اهداف مذکور بر آن بوده‌اند تا ضمن مرور نظام‌مند پژوهش‌های انجام شده درباره جامعه‌شناسی در ایران و تلفیق و تلخیص مهم‌ترین آنها، سیمای کلی این مطالعات را بررسی و مناقشات گوناگون آن را خوانش کنند و مهم‌تر از همه، با آموختن از این تأملات، در راه برانگیختن ایده‌های جدید قدم بردارند. بدون شک، تداوم این تلاش می‌تواند به پالایش این حوزه مطالعاتی کمک کند. بر این اساس، پرسش‌های اصلی مطالعه حاضر در چهار دسته کلی ارائه شده است: دسته اول توصیفی و در قالب یافته‌های شکلی و محتوایی ارائه شده است. گروه دوم بر کشف الگوهای ویژه در این مطالعات تمرکز می‌کند. این دسته از سؤالات را در اصطلاح می‌توان سؤالات روندشناسی نامید که به دنبال کشف الگوهاست. دسته سوم بر نقاط اشتراک مطالعات تأکید دارد و در پی آگاهی از میزان انباشت و تولید علم در این حوزه است. در پایان با تکیه بر سه دسته سؤال قبلی، در دسته چهارم سؤالات کاستی‌های موجود در مطالعات واکاوی شده است. سؤالات پژوهش عبارت‌اند از:

۱. پژوهش‌ها درباره جامعه‌شناسی در ایران از نظر شکلی، محتوایی و روش‌شناختی چه ویژگی‌هایی دارند و این پژوهش‌ها بیشتر تحت تأثیر کدام رویکردهای نظری بوده‌اند؟
۲. پژوهش‌ها در حوزه جامعه‌شناسی در ایران چه روندی داشته‌اند و آیا الگوهای ویژه‌ای را در این زمینه می‌توان کشف کرد؟
۳. نقاط تأکید و اشتراک این مطالعات چیست، نتایج به‌دست آمده از این مطالعات تا چه اندازه با هم همخوانی دارند و انباشت و تولید علم در این حوزه چگونه صورت گرفته است؟
۴. درباره موضوع تحت بررسی چه خلأ نظری و علمی وجود دارد و مبتنی بر توصیف و تحلیل روند مطالعات پیشین، تحلیل وضعیت موجود و نیز چشم‌انداز آینده، در مطالعات حاضر باید با چه رویکردهایی به موضوع پرداخت تا تکرار مکررات، روزمرگی و ناباروری فکری صورت نگیرد؟

چارچوب نظری/مفهومی پژوهش

جامعه‌شناسی را ذیل دیدگاه‌های گوناگونی مانند جامعه‌شناسی علم یا معرفت، فلسفه علم، فراجامعه‌شناسی و جامعه‌شناسی جامعه‌شناسی و با عناوین متفاوتی همچون دانش، رشته یا گفتمان، با تأکید بر تمایز دقیق بین این مفاهیم می‌توان بررسی کرد. ماهیت این دیدگاه‌ها، مرز بین واژه‌ها و چیستی مفاهیم و مناسبات بین آنها، مناقشه‌برانگیز و دارای اهمیت است. دقت در تعریف سازه‌های مذکور و پرداختن به مرزهای موجود میان آنها می‌تواند به ارزیابی مطالعات انجام گرفته در خصوص جامعه‌شناسی در ایران کمک کند. این بخش پژوهش را باید به‌منزله مواجهه و گفت‌وگو با پاره‌ای از این مناقشات و مرزبندی‌ها دانست. ارزیابی پژوهشی و رده‌بندی نهادهای آموزشی و پژوهشی و ممیزی رشته‌های دانشگاهی بخشی ضروری از آموزش عالی و سایر نهادهای آموزشی و پژوهشی در مقیاس ملی و جهانی را شکل داده است (Ghanei

Rad, 2017: 9). در عام‌ترین حالت یکی از موضوعات مرکزی این‌گونه ارزیابی‌ها علم است که در ذیل علم‌پژوهی دسته‌بندی می‌شود. بعد از کتاب ساختار انقلاب‌های علمی توماس کوهن^۷، درک عموم درباره رابطه تاریخ علم و فلسفه علم متحول شد؛ کوهن نشان داد که شرایط اجتماعی و فرهنگی در مسیر علم اثرگذارند و توسعه علم در هر دوره‌ای مبتنی بر پارادایم‌های خاص آن دوره است (Maniee, Lucas & Farasatkah, 2009: 75). همین امر زمینه‌ساز پیدایش دو رویکرد در تاریخ‌نگاری شد که به تعارض میان جامعه‌شناسی و فلسفه علم تمیق بخشید. در رویکرد نخست، علم به‌مثابه پدیده‌ای طبیعی و در رویکرد دوم به‌مثابه سنتی عقلانی مطالعه می‌شود. دو گونه تاریخ‌نگاری علم مبتنی بر این دو رویکرد کلی در مطالعات علم آمده است: تاریخ‌نگاری جامعه‌شناختی علم و تاریخ‌نگاری فلسفی علم. این دوگونه تاریخ‌نگاری دو تصویر کاملاً متفاوت از پیدایش، توسعه و تحول علم تجربی ارائه می‌کنند. ناسازگاری میان این دوگونه تاریخ‌نگاری، متناظر دوگانگی و شکاف میان علم‌شناسی فلسفی و علم‌شناسی جامعه‌شناختی، مسئله‌ای کلیدی در مطالعات علم به‌شمار می‌رود. تاریخ‌نگاری علم جدید که تحت تأثیر مبانی نظری جامعه‌شناسی علم است، با فلسفه علم و تاریخ‌نگاری فلسفی علم در تعارض است (Jafari, 2019: 6). برای تدقیق هرچه بیشتر مرزهای علم‌شناسی، بکر و دالکه (Becker & Otdalke, 1989: 35) تلاش کردند تا حدود و ثغور جامعه‌شناسی معرفت را مشخص کنند. به اعتقاد آنها جامعه‌شناسی معرفت از سویی به تجزیه و تحلیل روابط درونی جریان‌ها و ساخت‌های اجتماعی و از سوی دیگر، به بررسی الگوهای حیات فکری می‌پردازد. مولکی (Mullkay, 2010: 11) با پی گرفتن ریشه‌های جامعه‌شناسی معرفت تا نوشته‌های فرانسیس بیکن^۸ و اشاره به بخش‌هایی از کارهای بنیانگذاران جامعه‌شناسی در این زمینه، از تاریخ طولانی این حوزه یاد می‌کند.

علی‌رغم این سنت دیرپا، توافق اندک و تنوع وسیع در اهداف و طرح‌های تفسیری در این زمینه وجود دارد. با وجود این، در تعریفی ابتدایی «جامعه‌شناسی علم یکی از شاخه‌های جامعه‌شناسی معرفی شده است که علم را به‌مثابه فعالیتی اجتماعی مطالعه می‌کند و به موقعیت اجتماعی علم و تأثیرات اجتماعی آن و نیز ساختارهای اجتماعی و فرایندهای فعالیت علمی می‌پردازد (Zakersalehi & Ghanei Rad, 2013; Ebrahimi & Behnoei, 2015: 32). جامعه‌شناسی علم و معرفت در مسیر گسترش خود فراز و نشیب‌های فراوانی را پشت سر گذاشته است (Rabiee, 2012: 79). از جمله مهم‌ترین مجادله‌های این حوزه که به نوعی گذار از جامعه‌شناسی معرفت کلاسیک به جامعه‌شناسی معرفت جدید نیز تلقی شده است، مجادله بین «فرهنگ‌گراها» و ساخت‌گراهاست. در حالی که ساختارگرایان اولویت را به شبکه و روابط اجتماعی می‌دادند، فرهنگ‌گراها اولویت را به هنجارها، رفتارها و معرفت فرهنگی می‌دهند (Rabani & Maher, 2012: 64).

7. Thomas Kuhn
8. Francis Bacon

جامعه‌شناسی جدید علم که به دنبال خدشه‌دار شدن کارایی مدل‌های جامعه‌شناسی قدیم علم در تبیین تحولات علم و حرفه‌های دانشگاهی به دست گروهی وسیع و متنوع از صاحب‌نظران در دهه‌های ۸۰-۷۰ قرن بیستم تأسیس شد، آرای وسیعی از دانشمندان از جامعه‌شناسی و فلسفه گرفته تا مورخ علم و فیزیک‌دانان را در بر می‌گیرد. تمام این اندیشمندان در نسبی‌باوری و تصریح بر تعاملات دوجانبه و درونی بین فرایندهای اجتماعی- فرهنگی و علم و شناخت علمی اشتراک فکری دارند؛ از نظر آنان علم گونه‌ای از معرفت است که با سازوکار اجتماعی خلق می‌شود و مخلوقی است که هستی خود را مدیون جماعت‌های انسانی و ابزاری است که جلوه‌های آن را می‌توان در کنش‌ها، گزاره‌ها و ابزار مورد استفاده آن دید. در رهیافت مذکور، توهم یک علم یگانه به نقد کشیده می‌شود و سرشت علم از نظر اجتماعی امری عارضی و محتمل‌الوقوع است. بنابراین، دانش را در عمل نمی‌توان فعالیتی تعبیر کرد که از قواعد روش علمی تبعیت کند (Farahmand, 2013). دقت در چنین مجادلاتی در تلاش‌های بازاندیشانه اهمیت دارد. از جمله موارد قابل تأمل، تلاش‌هایی است که در پاسخگویی به چنین نسبی‌اندیشی‌هایی صورت گرفته است. در یکی از زیرمجموعه‌های جامعه‌شناسی معرفت به نام فراجامعه‌شناسی، ریتزر (Ritzer, 2009: 625) فراجامعه‌شناسی را به‌عنوان بررسی کلی ساختار اساسی جامعه‌شناسی و نیز ساختار عناصر گوناگون سازنده آن تعریف می‌کند.

فراجامعه‌شناسی در حوزه نظریه، فرانظریه نامیده می‌شود و شامل فعالیت‌های فکری گسترده‌ای چون مقوله‌بندی نظریه‌ها، مقوله‌بندی اجزای نظریه، بازاندیشی، واکاوی و ساختاربندی دوباره نظریه و امثال آن است (Lotfizadeh, Ebrahimi & Ebrahimi, 2010: 43; Al-Attas, 2012: 44). فرانظریه خود به رویکردهای متفاوتی تقسیم می‌شود. در یکی از مهم‌ترین تقسیم‌بندی‌ها در این زمینه، فرانظریه در نگاه ریتزر از فرانظریه در رویکرد بوردیو^۹ متمایز می‌شود؛ در حالی که ریتزر فرانظریه‌پردازی را یک حوزه جدید و دارای مسئله موضوعی مجزا فرض می‌کند، بوردیو فرانظریه را به‌عنوان ابزاری بازاندیشانه در نظر می‌گیرد که جامعه‌شناسان باید همواره آن را در کار خود لحاظ کنند. در واقع، اگر چه فرایند و شیوه‌های بررسی این دو مشابه است، اما اهدافشان متفاوت است. هدف فرانظریه‌پردازی برای بوردیو نوعی ارزیابی درونی و آزادسازی جامعه‌شناسی از دخالت و سلطه نیروهای تعیین‌کننده آن است (Lotfizadeh et al., 2010: 49-53). بازاندیشی مد نظر بوردیو به‌طور خاص زمانی اتفاق می‌افتد که جامعه‌شناسان در دانش خود با دیدی جامعه‌شناسانه تجدید نظر کنند. در این معنا می‌توان از مفهوم جامعه‌شناسی جامعه‌شناسی استفاده کرد. جامعه‌شناسی جامعه‌شناسی شاخصی برای ارزیابی عملکرد جامعه‌شناسی و جامعه‌شناسان در جامعه است، به جای آنکه بخواهیم بر اساس معیارها و شاخص‌های خارج از معرفت جامعه‌شناسی در این باره داوری کنیم؛ این به معنای مطالعه جامعه‌شناسانه جامعه‌شناسی، در عوض مطالعه فیلسوفانه آن یا برخورد سیاسی و مبتنی بر ایدئولوژی با این رشته است (Azad Armaki, 2017: 4).

از این طریق، جامعه‌شناس قادر است دستاوردهای علمی خویش را بر کردار علمی دوباره سرمایه‌گذاری کند و این سهمی است که جامعه‌شناس در افزایش دقت و احتیاط معرفت‌شناختی دارد (Bourdieu, 2012: 18).

آنچه اهمیت دارد، آن است که بوردیو در تجزیه و تحلیل خود تلاش می‌کند تا افراد را قادر سازد فهم بهتری از سازوکارهای اجتماعی‌ای که فعالیت علمی را هدایت می‌کنند، داشته باشند؛ قصد بوردیو تجزیه و تحلیل علم از نظر تاریخی و جامعه‌شناختی بوده است، بدون آنکه به دنبال نسبی کردن معرفت علمی از طریق مرتبط کردن و فروکاستن آن به اوضاع و احوال تاریخی و از این رو، به اوضاع و احوال زمانی و موقعیتی‌اش بوده باشد (Farahmand, 2013; Yamani Douzzi Sorkhabi, 2018). جامعه‌شناسی در ایران امروز به تأملات بازاندیشانه نیاز دارد. چنین تأملی مستلزم دقت در مفاهیم و سازه‌ها و مشخص ساختن دقیق و شفاف رویکرد مورد استفاده از سوی محققان است. تأملی که به معنای هشیار بودن در خصوص تحولات درونی جامعه‌شناسی و سنجش رابطه جامعه‌شناسی با تاریخ و جامعه‌ای است که این علم سعی در توصیف و تبیین و تفسیر آن دارد؛ تأملی که از درافتادن به گنگی و آشفتگی جلوگیری می‌کند و در عین حال، به نسبت‌اندیشی دچار نمی‌شود (Abazari, 2008: 9).

روشن پژوهش

مرور نظام‌مند صرفاً به بازنگری در پیشینه پژوهش محدود نیست. این بازنگری برای سطوح، حوزه‌ها و اهداف متفاوتی قابل استفاده است (Ghazi Tabatabai & Vadadhir, 2010: 63) و هدف آن ارائه یافته‌هایی است که مفاهیم و بینش‌های عمیق‌تری را تولید کنند، زیرا پژوهش‌های متعدد و موردی به دلیل حرکت در چارچوب‌های ساختاری و رشته‌ای قادر به ارائه چنین بینشی نیستند (Kamali, 2017: 726; Mehrshad et al., 2020). مراحل کار این روش به شکل اقدام هماهنگ برای شناسایی نظام‌مند همه پژوهش‌ها و ارزیابی این پژوهش‌ها و سنتز داده‌ها و یافته‌های آنهاست (Ghanbari & Hemati, 2015: 124). جامعه آماری و قلمرو این مطالعه شامل پژوهش‌هایی است که در بازه زمانی ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۹ در باره جامعه‌شناسی در ایران انجام و به صورت مقاله، پایان‌نامه و کتاب چاپ شده است. در این مطالعه بر اساس مراحل روش‌شناختی، ابتدا زمینه کار با بررسی ادبیات موضوع از طریق مطالعه اسنادی آغاز و سپس آثار و منابع لازم جست‌وجو شد. با مراجعه به سایت‌های ایرانی - پایگاه مجلات تخصصی نور، مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، بانک اطلاعات نشریات کشور و پرتال جامع علوم انسانی - که مقالات علمی پژوهشی را نمایه می‌کنند، ۴۲ پژوهش درباره جامعه‌شناسی در ایران اعم از کتاب، پایان‌نامه و مقاله مرتبط با موضوع شناسایی شد؛ از میان آنها ۲۸ مطالعه که به صورت خاص در زمینه تاریخ، ماهیت و کارکردهای جامعه‌شناسی در ایران بودند و از طرفی، مباحث نظری و روشی در آنها مشخص شده بود، گزینش، مطالعه، فیش‌برداری، کدگذاری، توصیف و تحلیل شدند.

بدین ترتیب، اهداف، سؤالات اصلی، ادبیات نظری، فرضیات پژوهش، روش تحقیق، یافته‌ها و نتایج پژوهش‌ها مکرراً بازخوانی و سپس کدگذاری مفاهیم انجام شد. سپس، این کدها در قالب تم‌های اصلی هر پژوهش مشخص، بازبینی، تحلیل کیفی و ارائه شد. استقرای دیدگاه‌ها و نظریات موجود در آثار تحت بررسی، به ایجاد تدریجی یافته‌های تحقیق از راه توجه به مضامین مسلط و متداول در داده‌ها (Thomas, 2006: 2) منجر شد. در انتخاب مطالعات تلاش شد تا بر اساس معیارهای مشخصی پژوهش‌های معتبر برگزیده شوند؛ از نظر اعتبار درونی، مهم‌ترین مسئله به بحث روش‌شناختی مطالعات یا پژوهش‌های مستقل اولیه ارتباط دارد. چرا که در صورت وجود داشتن مشکلات روش‌شناختی در پژوهش‌های مورد استفاده، اعتبار مطالعه زیر سؤال می‌رود. از نظر اعتبار بیرونی نیز تلاش شد تا قدم به قدم در بررسی مطالعات به سؤالاتی مانند اینکه آیا مبانی نظری ارائه شده توسط نویسندگان معتبر است؟ آیا پژوهشگران یک جست‌وجوی کامل و جامع انجام داده‌اند؟ پاسخ داده شود. ملاک و معیار انتخاب مقالات یا پژوهش‌های مستقل برای مرور نظام‌مند به صورت مشخص عبارت بودند از: ۱. موضوع مورد مطالعه درباره «جامعه‌شناسی در ایران» باشد؛ ۲. مطالعه در قالب یک پژوهش نظام‌مند باشد [بر اساس این معیار، آثار مکتوبی که در قالب یک گفتار یا نوشته کوتاه و تحلیلی یا در قالب سخنرانی با موضوع جامعه‌شناسی در ایران وجود داشت، حذف شدند]؛ ۳. چاپ محتوا در قالب کتاب، پایان‌نامه و مقاله در مجلات معتبر علمی و دانشگاهی. همچنین به منظور افزایش روایی و پایایی تحقیق اقدامات زیر صورت گرفت:

الف. در جست‌وجوی مطالعات بر این نکته تأکید شد که به یافته‌های وسیعی در زمینه موضوع مد نظر توجه شود؛

ب. با اتکا به ویژگی استتراق (غوطه ورشدن در داده‌ها)، محققان به تعدد، متون و یادداشت‌ها مراجعه و علاوه بر کنارهم قراردادن آنها، با رویکرد تحلیلی کلیت داده‌ها را بازخوانی کردند؛

ج. بازخوانی مکرر و مشاهده مداوم متون، این‌همانی نتایج و یافته‌ها را تأیید می‌کند. به منظور خلط نشدن نظرهای شخصی محققان با نظر دیگران، این دیدگاه در یک صفحه مکتوب و کنار نهاده شد.

جدول ۱- بازاندیشی‌های صورت گرفته از جامعه‌شناسی در ایران در ۳ دهه گذشته

عنوان	نوع اثر	سال	مؤلف
جامعه‌شناسی جامعه‌شناسی در ایران	کتاب	1999	Azad Armaki
نظری به تحقیقات اجتماعی در ایران	کتاب	2001	Naraghi
بررسی پایان‌نامه‌های جامعه‌شناسی انقلاب از دیدگاه جامعه‌شناسی علم	پایان‌نامه	2001	Fazeli
امکانات و تنگناهای پیش روی جامعه‌شناسی نظری در ایران	مقاله	2006	Azad Armaki
جامعه‌شناسی و چالش‌های آن طی نسل‌های متعدد: گسست یا انباشتگی علمی	مقاله	2010	Azad Armaki
بررسی تاریخی گرایش‌های پژوهشی در تحقیقات جامعه‌شناسی در ایران تحلیل محتوای پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی دانشگاه‌های دولتی	مقاله	2006	Zaki

مؤلف	سال	نوع اثر	عنوان
Afaharkohan	2011	مقاله	جامعه‌شناسی به‌مثابه یک مسئله (مروری بر موانع توسعه دانش جامعه‌شناسی در ایران)
Ghanei Rad	2006	کتاب	تعاملات و ارتباطات در جامعه علمی: بررسی موردی در رشته علوم اجتماعی
Kachoyan & Karimi	2006	مقاله	پوزیتیویسم و جامعه‌شناسی در ایران
Ejlali	2007	کتاب	بازسازی و توسعه علوم اجتماعی با نگاهی به ساختار برنامه درسی
Heidari	2015	مقاله	برآمدن و بازتولید پوزیتیویسم ایرانی؛ مطالعه‌ای در تاریخ جامعه‌شناسی ایران
Azad Armaki	2010	کتاب	جامعه‌شناسی علم مناقشه‌برانگیز در ایران
Arvin	2017	پایان‌نامه	بررسی انتقادی فرایندهای تولید علوم اجتماعی در ایران (با تأکید بر رشته جامعه‌شناسی)
Javadi & Towfiq	2012	مقاله	تأملی معرفت‌شناختی بر جامعه‌شناسی آکادمیک در ایران
Bayat Rizi	2013	مقاله	بین کاخ و زندان: به سوی یک تاریخ بازاندیشانه از جامعه‌شناسی آکادمیک در ایران
Alizade	2013	پایان‌نامه	بررسی وضعیت شکل‌گیری اجتماع علمی در جامعه‌شناسی ایران: تحلیل شبکه استنادات مقالات جامعه‌شناسی منتشرشده در دهه ۸۰
Ghorbani	2017	پایان‌نامه	آسیب‌شناسی آموزش جامعه‌شناسی در ایران
Azad Armaki	2009	مقاله	آموزش جامعه‌شناسی در ایران؛ مشکلات و فرصت‌ها
Salamat & Assadollahnejad	2014	مقاله	از تثبیت تا افول: تکوین تاریخی جامعه‌شناسی در ایران: از تأسیس «مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی» تا انقلاب ۵۷
Tolooei	2016	مقاله	پیشا تاریخ جامعه‌شناسی در ایران
Mirfardi	2015	مقاله	چالش‌ها و فرصت‌های تولید علم و نظریه‌پردازی در حوزه علمی جامعه‌شناسی در ایران
Talebi & Montazeri Moghadam	2016	مقاله	خوانشی انقطاعی از جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی مدرن در ایران
Etemadi Fard & Sadoughi	2017	مقاله	واکاوی الگوی امتناع نظریه جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی اسلامی در ایران
Fazeli	2017	کتاب	علوم انسانی و اجتماعی در ایران: چالش‌ها، تحولات و راهبردها
Azad Armaki	2017	کتاب	جامعه‌شناسی و رنج‌هایش
Azad Armaki	2017	کتاب	دانشگاه و چالش‌های جامعه ایرانی / (ضعف‌ها و قوت‌های جامعه‌شناسی در ایران)
Gholipor	2017	پایان‌نامه	تبیین جامعه‌شناختی وضعیت علوم اجتماعی در ایران: مطالعه موردی در دانشگاه گیلان

یافته‌ها

ابتدا یافته‌های شکلی و محتوایی مربوط به آثار به‌صورت کمی ارائه و در بخش دوم یافته‌های کیفی و دسته‌بندی مقولاتی چون مباحث نظری، اهداف، سؤالات و فرضیه‌ها مطرح شده است. این یافته‌ها در پی پاسخگویی به دسته اول سؤالات خواهد بود که عبارت است از: پژوهش‌ها درباره جامعه‌شناسی در ایران از نظر شکلی، روش‌شناختی و محتوایی چه ویژگی‌هایی دارند؟ همچنین این پژوهش‌ها بیشتر تحت تأثیر کدام رویکردهای نظری بوده‌اند؟

یافته‌های توصیفی: با توجه به جدول ۲، از ۲۸ اثر انتخاب شده، ۵۷/۱۴ درصد از آثار تحت بررسی؛ یعنی بیش از نیمی از مطالعات انجام شده مقالات، ۲۸/۰۷ درصد کتاب و ۱۴/۲۸ درصد پایان‌نامه‌های دانشجویی هستند.

جدول ۲- توزیع وضعیت آثار برحسب نوع اثر

نوع اثر	فراوانی	درصد
مقاله	۱۶	۵۷/۱۴
پایان‌نامه کارشناسی ارشد و دکتری	۴	۱۴/۲۸
کتاب	۸	۲۸/۰۷
جمع	۲۸	۱۰۰

بر اساس جدول ۳، بیش از نیمی (۶۴/۲ درصد) از مطالعات انجام شده با موضوع جامعه‌شناسی در ایران به شیوه اسنادی و کتابخانه‌ای، ۱۴ درصد به‌صورت چندروشی و پیمایش و سایر روش‌ها از جمله نظریه‌زمینه‌ای، روش تحلیل شبکه، رویکرد تطبیق درونی، روش تطبیقی تاریخی، تحلیل محتوا و مردم‌نگاری نیز هر کدام یک بار مورد استفاده محققان قرار گرفته‌اند.

جدول ۳- میزان کاربرد انواع روش‌های پژوهش

روش تحقیق	فراوانی	درصد
اسنادی و کتابخانه‌ای	۱۸	۶۴/۲
نظریه‌زمینه‌ای	۲	۷/۱
روش تحلیل شبکه	۱	۳/۵۷
رویکرد تطبیق درونی	۱	۳/۵۷
استفاده همزمان از چندروش از جمله پیمایش	۴	۱۴/۲
روش تطبیقی تاریخی	۱	۳/۵۷
تحلیل محتوا	۱	۳/۵۷
مردم‌نگاری/تحلیل مفهومی	۱	۳/۵۷
جمع	۲۸	۱۰۰

در جدول ۴ وضعیت آثار برحسب توجه به رویکرد تاریخی ارائه شده است. بر این اساس، در بیشتر آثار (۶۰/۷۱ درصد) علاقه‌ای به داشتن رویکرد تاریخی مشاهده نمی‌شود و در ۴۲/۸۵ درصد از مطالعات تا حدی به عنصر زمان در تحقیقات اجتماعی توجه شده است.

جدول ۴- وضعیت آثار برحسب توجه به رویکرد تاریخی

درصد	فراوانی	تاریخی یا غیرتاریخی بودن مطالعه
۴۲/۸۵	۱۲	مطالعه تاریخی و توجه به بعد زمان در تحلیل
۶۰/۷۱	۱۷	مطالعه مقطعی و نبود تحلیل تاریخی
۱۰۰	۲۸	جمع

در مطالعاتی که به‌عنوان مطالعات مقطعی و بدون تحلیل تاریخی شناخته شده‌اند، پژوهشگران وضعیت جامعه‌شناسی بدون توجه به فرایندهای تاریخی مانند نحوه برآمدن جامعه‌شناسی در ایران، نیروهای اجتماعی مرتبط با این امر و دگربرداری این رشته را بررسی کرده‌اند. هدف کسانی که به این شیوه جامعه‌شناسی در ایران را مطالعه کرده‌اند، برای مثال قانع‌راد (Ghanei Rad, 2006)، کچوئیان و کریمی (Kachoyan & Karimi, 2006)، آروین (Arvin, 2017)، جوادی و توفیق (Javadi & Towfiq, 2012)، علیزاده (Alizade, 2013)، قربانی (Ghorbani, 2017) و قلی‌پور (Gholipor, 2017) عموماً پرداختن به ناکارآمدی جامعه‌شناسی و عوامل مرتبط با این ناکارآمدی بوده است. بی‌توجهی به فرایندهای تاریخی موجب شده است که این پژوهش‌ها تک‌بعدی و دارای نگاه تقلیل‌گرایانه باشند. در عین حال، تحقیقاتی که بعد تاریخ در آنها در نظر گرفته شده است، یکدست نیستند؛ بدین معنا که برخی از تحقیقات صرفاً به مرور تاریخ برخی رویدادها و حوادث خاص پرداخته‌اند؛ در مقابل، تحقیقاتی وجود دارد که توجه به بعد تاریخی در آنها برای محقق جنبه روش‌شناختی داشته و جزء مهمی از تحلیل را شکل داده است. در چنین تحقیقاتی بر مواردی مانند نحوه تثبیت و افول جامعه‌شناسی (Salamat & Assadollahnejad, 2014)، تحولات نسلی، گسست و انباشت علمی این دانش (Azad Armaki, 1999) و ارائه تاریخی بازاندیشانه از جامعه‌شناسی آکادمیک در ایران (Bayat Rizzi, 2013) تأکید شده است.

در جدول ۵ وضعیت آثار برحسب توجه به عوامل ساختی آورده شده است. بر این اساس، ۶۴/۲۸ درصد مطالعات به عوامل ساختی و ۳۹/۲۸ درصد به عوامل غیر ساختی اشاره کرده‌اند. از ساختار اجتماعی تعاریف متعددی ارائه شده است. بر اساس تعریف فرهنگ جامعه‌شناسی کالینز (1991)، منظور از ساختار اجتماعی هرگونه الگو یا روابط درونی نسبتاً پایدار عناصر اجتماعی و الگوهای کم و بیش پایدار آرایش‌های اجتماعی در جامعه‌ای معین است (López & Scott, 2000). ساختار اجتماعی توافقات اجتماعی الگو شده در جامعه است (Shams & Mirahmadi, 2020).

جدول ۵- وضعیت آثار برحسب توجه به عوامل ساختی

توجه/ بی‌توجهی به عوامل ساختی	فراوانی	درصد
در نظر گرفتن عوامل ساختی	۱۸	۶۴/۲۸
عدم توجه به عوامل ساختی	۱۱	۳۹/۲۸
جمع	۲۸	۱۰۰

هدف مطالعات مورد بررسی به‌صورت آشکار یا ضمنی عمدتاً بررسی مسائل عملی و سازمانی جامعه‌شناسی در ایران بوده است؛ با وجود این، فقط تعدادی از محققان به‌صورت نظام‌مند و دقیق به شرایط و فرایندهای ساختی به معنایی که از تعریف ساخت اجتماعی دریافت می‌شود، توجه کرده‌اند. مهم‌ترین شرایط ساختی اشاره شده در این مطالعات عبارت‌اند از: برخورد سیاستمداران با جامعه‌شناسی و نبود ارتباط کافی بین دانشگاه و نظام‌های اجرایی (Azad Armaki, 1999)، روابط درون‌سازمانی مؤثر بر ناکارآمدی جامعه‌شناسی (Fazeli, 2001)، میزان و چگونگی تعاملات و ارتباطات میان کارگزاران رشته (Ghanei Rad, 2006)، نبود عناصر پیوندساز و گسست نسلی (Azad Armaki, 2006)، سیاست‌گذاری‌های نامناسب (Afaharkohan, 2011)، برنامه درسی نامناسب (Ejlali, 2007) و مشکلات سازمانی و فراسازمانی (Azad Armaki, 2010).

یافته‌های تحلیل محتوای کیفی: در بخش دوم از تحلیل یافته‌های پژوهش، اهداف پژوهش، سوالات تحقیق، دورنمای فرضیه‌ها و یافته‌ها، دیدگاه‌های نظری و گونه‌شناسی کیفی آثار بررسی شده است. اهداف پژوهش‌های با موضوع جامعه‌شناسی در ایران: یکی از مهم‌ترین اجزای تحقیق در ۲۸ پژوهش بررسی شده، هدف محقق/محققان از مطالعه بوده است و لذا، تأمل در این بخش می‌تواند روشنگر باشد. به‌طور کلی، پرکاربردترین اهداف اشاره شده توسط محققان عبارت‌اند از:

- الف. پرداختن به جامعه‌شناسی برای شناخت و تحلیل وضعیت موجود آن؛
- ب. آسیب‌شناسی جامعه‌شناسی به‌منظور شناخت موانع، چالش‌ها، ضعف‌ها، مشکلات سر راه، مناقشات اصلی و علل ناکارآمدی آن؛
- پ. بررسی چگونگی شکل‌گیری جامعه‌شناسی در ایران برای شناخت زمینه‌های رشد و گسترش آن و توصیف و تحلیل شرایط سیاسی اجتماعی و فکری برآمدن جامعه‌شناسی در ایران؛
- ت. بررسی برنامه درسی به‌منظور ارائه برنامه درسی جدید برای آموزش جامعه‌شناسی؛
- ج. بررسی وضعیت اجتماع علمی در جامعه‌شناسی ایران؛
- د. بررسی گرایش‌های پژوهشی در تحقیقات جامعه‌شناسی در ایران؛
- ذ. بررسی وضعیت توسعه‌یافتگی و نهادینه شدن جامعه‌شناسی در ایران.

اولین نکته درباره ماهیت اهداف پژوهش‌های انجام شده، میزان اهتمام محققان به بیان روشن و دقیق اهداف است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که در برخی مطالعات، اهداف به‌صورت دقیق بیان شده، ولی در

برخی پژوهش‌های مرتبط این اتفاق رخ نداده است. این اشکال در اینجا مورد بحث نیست، چرا که در بسیاری از کارهای پژوهشی خواسته یا ناخواسته با چنین خطاهایی که عموماً روش‌شناختی است، مواجه هستیم. آنچه به لحاظ تحلیل برای مطالعه حاضر اهمیت دارد، عبارت از وجود داشتن پژوهش‌هایی در زمینه مد نظر است که محقق در عین بیان هدف یا اهداف خود، به‌طور دقیق و تا پایان، هدف بیان شده را دنبال نکرده است؛ به‌عبارت دیگر، تلاشی که محقق انجام داده با هدفی که در ابتدا بیان کرده است، هماهنگ نیست. این مسئله در هر پژوهش علمی خطایی اساسی از سوی محقق است؛ اما به نظر می‌رسد که در خصوص تأملات بازاندیشانه درباره جامعه‌شناسی، از یک سو ناشی از روشن نبودن مفاهیم و از سوی دیگر، ناشی از نبود اتکای درست محققان به سنت و منطق نظری مشخص باشد. همان‌گونه که در ادبیات نظری پژوهش بیان شد، اولین گام در بررسی واقعیتی مانند جامعه‌شناسی، مشخص ساختن مفاهیمی مانند دانش، گفتمان یا رشته و تعیین رویکردهایی مانند فلسفه علم، جامعه‌شناسی علم، فرانظریه یا جامعه‌شناسی جامعه‌شناسی است. برای مثال، در پیگیری هدف بررسی وضعیت جامعه‌شناسی در ایران (Gholipor, 2017) فقط به نظرسنجی یا نگرش‌سنجی استادان و دانشجویان پرداخته شده و بررسی سایر جنبه‌ها مغفول مانده است. محقق از یک سو منظور خود از جامعه‌شناسی را مشخص نکرده و از طرفی، در بررسی وضعیت جامعه‌شناسی فقط یک یا چند گروه علوم اجتماعی در ایران را بررسی کرده است.

به نظر می‌رسد که در مطالعات انجام شده درباره جامعه‌شناسی در ایران، مهم‌تر از ماهیت اهداف، پایبندی محققان به پیگیری هدف تعیین شده باشد. با توجه به نکاتی که در خصوص تعریف مفاهیم در چارچوب مفهومی بیان شد، ابهام در تعریف مفاهیم و بی‌دقتی در مرزبندی اصطلاحات به این منجر شده است که برای مثال، محققان هدف خود را مطالعه "دانش" جامعه‌شناختی اعلام کنند، اما "رشته" جامعه‌شناسی را بررسی کنند. همچنین بر اساس ادبیات نظری و مفهومی موجود، اتکا به رویکردهای جامعه‌شناسی علم و معرفت، فلسفه و تاریخ علم یا فراجامعه‌شناسی از سوی محققان در بررسی جامعه‌شناسی در ایران می‌تواند به شفافیت بیشتر اهداف تحقیق و پیگیری درست آنها یاری رساند. چرا که هر کدام از رویکردهای مذکور، اهداف و ابزارهای مشخصی را برای بررسی موجه می‌سازد. برای مثال، در جامعه‌شناسی جهانی، مطالعه ریتزر که از دریچه "فراجامعه‌شناسی" درباره "دانش" جامعه‌شناسی مطالعه می‌کند، از کار بوردیو که از منظر "جامعه‌شناسی جامعه‌شناسی" به مطالعه "میدان علم" جامعه‌شناسی می‌پردازد، متفاوت است.

سؤالات بنیادین پژوهش‌های با موضوع جامعه‌شناسی در ایران: در خصوص سؤالات، بررسی مطالعات نشان داد که پرسش از «رشد کیفی جامعه‌شناسی در ایران»، «موانع و زمینه‌های این رشد و ناکارآمدی آن» و «چگونگی تولید و بازتولید این ناکارآمدی» بیشترین سهم را داشته‌اند. پرسش از میزان توانایی جامعه‌شناسی در ایران برای فهم اوضاع، پرسش از گرایش‌های پژوهشی در تحقیقات جامعه‌شناسی در ایران و پرسش از وجود یا نبود مناقشه بنیادی در آن از دیگر پرسش‌های تکرار شده در مطالعات مورد

بررسی بود. پرسش دیگری که برای فهم شرایط تاریخی برآمدن جامعه‌شناسی در ایران عموماً در برخی آثار تکرار شده و بسیار مناقشه‌برانگیز بود، مبتنی بر یک دوگانگی درباره چگونگی شکل‌گیری جامعه‌شناسی در ایران است. مجموع سؤالات مطرح شده در این زمینه را می‌توان ذیل مفهوم "مناقشات هویتی جامعه‌شناسی در ایران" قرار داد که به جایگاه و مشروعیت جامعه‌شناسی در ایران پیوند می‌خورد؛ میرسپاسی (Mirsepasi, 2013) پرسش‌های مطرح شده در این زمینه را پرسش‌های هویتی نامیده و آنها را بدین صورت خلاصه کرده است که تا چه اندازه می‌توان از پدیده‌ای به نام جامعه‌شناسی ایرانی یا بومی سخن گفت؟ این پرسش و مناقشه از ابتدای ورود جامعه‌شناسی به ایران مطرح بوده و آن گونه که آزاد ارمکی (Azad Armaki, 2017:17) بیان می‌کند، «با وجود گذشت نزدیک به یک سده از حضور جامعه‌شناسی در ایران و انجام یافتن بررسی‌ها و مطالعات گوناگون در زمینه وضعیت و مسائل آن، هنوز پابرجاست»؛ در این زمینه می‌توان سؤالاتی از این دست را مشاهده کرد که جامعه‌شناسی در ایران چگونه ظهور کرد و اینکه آیا فهم امر اجتماعی در ایران امری وارداتی بوده یا دارای پیشینه تاریخی است؟ پرسش‌هایی از این دست مناقشه‌برانگیز و اساسی است، بدین دلیل که عموماً با مسائل چالش‌برانگیزی مانند بومی‌سازی جامعه‌شناسی در ایران پیوند می‌خورد. برای مثال، کسانی که در بررسی خود به وارداتی بودن جامعه‌شناسی از غرب رسیده‌اند، بر بومی‌سازی جامعه‌شناسی و چگونگی این فرایند متمرکز شده و افرادی که پرسش خود را از زاویه وجود پیشاتاریخ جامعه‌شناسی مطرح کرده‌اند، بر بهبودگی بحث‌هایی مانند بومی‌سازی تأکید می‌کنند. طلوعی (Tolooei, 2016) با تکیه بر تشریح پیشاتاریخ جامعه‌شناسی در ایران و تصریح پیشاتاریخ جامعه‌شناسی جهانی بر وارداتی نبودن فهم امر اجتماعی و انتقاد از کسانی پرداخته است که آغاز جامعه‌شناسی در ایران را با استقرار دانشگاهی رشته جامعه‌شناسی و تلاش بنیانگذاران یکی می‌کنند. بر خلاف دیدگاه یادشده، با رویکردی مواجه هستیم که به نفع تلاش برای انطباق جامعه‌شناسی جهانی با جامعه ایرانی و استفاده از جامعه‌شناسی بر اساس مسائل بنیادین جامعه، آن‌طور که مثلاً در آمریکا رخ داد، بحث خود را پیش می‌برد (Azad Armaki, 2017). رویکردی که با پذیرش شکل‌گیری جامعه‌شناسی در ایران به‌عنوان یک واقعیت، از یک سو بر شکل‌گیری این علوم بدون بنیان‌های معرفت‌شناسانه و به‌تبع آن متفاوت از غرب تأکید کرده، اما از سوی دیگر، به واکاوی نقش افراد و زمینه‌های ساختاری پیدایش جامعه‌شناسی در ایران پرداخته است و تلاش می‌کند تا ارتباط جامعه‌شناسی با جامعه ایرانی و فایده‌مندی آن را به‌عنوان اصلی‌ترین مناقشه پیش روی جامعه‌شناسی در ایران بررسی کند (Azad Armaki, 1999).

در کنار کسانی که به شکل‌گیری جامعه‌شناسی در ایران بدون بنیان‌های معرفت‌شناسانه قایل هستند، باید به دیدگاه دیگری اشاره کرد که درباره شرایط شکل‌گیری تاریخی و "امکان" جامعه‌شناسی در ایران تأمل می‌کند، اما این "امکان" را به علت چیرگی گفتمانی با عنوان گفتمان جامعه‌شناسی در ایران بر علوم اجتماعی منتفی می‌داند (Tofiq, 2012). از یک منظر تقریباً مشابه دیگر، برآمدن جامعه‌شناسی در کشور ایران در پیوند با منطق قدرت حاکم و به‌طور کامل زیر سیطره منطق پوزیتیویستی و در خدمت دولت دیده

می‌شود، منطقی که تا زمان حال بازتولید شده و اجازه شکل‌گیری سنت معرفت‌شناختی در جامعه‌شناسی ایران را سلب کرده است (Heidari, 2015: 17). در میان رویکردهای بررسی شده به دیدگاهی برمی‌خوریم که می‌توان آنها را التقاطی نامید، چرا که در بحث از ورود جامعه‌شناسی به ایران همه یا اغلب عواملی که در رویکردهای دیگر بیان شده است، در آنها به چشم می‌خورد، از جمله رویکردی که ورود جامعه‌شناسی به ایران را اقدامی مبتنی بر مدرنیزاسیون و در عین حال، ریشه‌دار در روشنفکری عصر مشروطیت و مرتبط با گسترش علوم جدید می‌داند؛ هر چند در ارزیابی نهایی معتقد است که علمی چون جامعه‌شناسی از رسمیت حقوقی فراتر نرفته و صرفاً جایگاهی اداری آموزشی یافته است (Khosravi, 2019).

دیدگاه‌های ابتدایی که بیان شد و این دیدگاه التقاطی اخیر را با عنوان تک‌بعدی و تقلیل‌گرا، از این نظر می‌توان نقد کرد که در پیشینه پژوهش با رویکردهای پیچیده‌تری مواجه هستیم که تلاش می‌کند در تبیین چگونگی امکان یافتن جامعه‌شناسی در ایران فرایندهای پویاتری را لحاظ و عوامل مختلفی در سطوح گوناگون را در تبیین خود وارد کند؛ دیدگاهی که دارای منای نظری دقیقی است و آشفته نیز به نظر نمی‌رسد؛ پژوهشی که در تحلیل چگونگی برآمدن جامعه‌شناسی در ایران با اتخاذ رویکردی تاریخی نگاه‌های تقلیل‌گرایانه‌ای را که صرفاً بر نقش مؤسسان متمرکز می‌شوند، نقد کرده است و بحث خود را با تشریح تعامل عواملی در سطوح چندگانه برای تبیین شکل‌گیری واقعیتی به نام جامعه‌شناسی در ایران به پیش می‌برد. در این رویکرد تعامل‌گرایانه در شکل‌گیری جامعه‌شناسی آکادمیک ایرانی از یک سو بر تلاش عمدی در ایجاد نهاد با کمک هیئت اعزامی یونسکو برای ترویج علوم اجتماعی در سطح بین‌المللی به جای رشد ارگانیک از دل سنت موجود در آموزش و پژوهش و از سوی دیگر، بر تحولات داخلی سریع اجتماعی-اقتصادی تأکید شده است که انگیزه لازم برای مطالعه علمی جامعه و تغییرات آن را فراهم کرده بود. در این بحث محقق مرزهای جامعه‌شناسی را به دانشگاه محدود نکرده و به نقش اثرگذار برخی کارهای جامعه‌شناختی در خارج از دانشگاه‌ها نیز اشاره کرده است (Bayat Rizi, 2013). علاوه بر دیدگاه بیات‌ریزی، باید از رویکرد فراستخواه (Farasatkah, 2020: 193) یاد کرد که تأسیس موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در سال ۱۳۳۷ را پاسخ خلاق علوم اجتماعی و فرهنگی ایران به تجربه شکست نهضت ملی دانسته و به جای تأکید بر یک سلسله فعالیت‌های تخصصی محض و کاربردی و اداری به‌عنوان عامل اثرگذار در تأسیس علوم اجتماعی در ایران، بر واکنش آگاهانه، فعال و آکادمیک طیفی از اصحاب علوم اجتماعی در این زمینه تأکید کرده است.

بر این اساس، به نظر می‌رسد که بررسی هرچه بیشتر سؤالات هویتی درباره جامعه‌شناسی در ایران، به‌ویژه از آن نظر که "جایگاه" جامعه‌شناسی از سوی برخی نحله‌های فکری از دست رفته تلقی شده است، با اجتناب از رویکردهای تقلیل‌گرایانه و تک‌بعدی دارای اهمیت باشد. می‌توان مشاهده کرد که ارزیابی‌های بسیاری از نظرگاه‌های گوناگون درباره مشروعیت و جایگاه جامعه‌شناسی در ایران مطرح شده است که البته، در اینجا مجال پرداختن کامل به آنها نیست؛ رویکردهایی که از درون جامعه‌شناسی در تشریح

چگونگی ظهور جامعه‌شناسی در ایران به آسیب‌های موجود برای رفع کاستی‌های آن پرداخته است، رویکردی که از امتناع جامعه‌شناسی در ایران در لحظه ورود دفاع می‌کند و رویکردی که ظهور جامعه‌شناسی و گسترش آن در یک برهه زمانی و امتناع آن در لحظه اکنون را مطرح کرده است. مطالعات متعدد در این حوزه ضمن تلاش‌های مروری، باید بیشتر ارزیابی شوند. مشروعیت و جایگاه جامعه‌شناسی پیچیدگی‌های خود را دارد، لکن در آشفتگی تحلیل‌ها نیز فضای حمله به این جایگاه فراخ‌تر می‌شود.

حیطه‌های نظری پژوهش‌های با موضوع جامعه‌شناسی در ایران: داده‌ها نشان می‌دهد که اصلی‌ترین چارچوب‌های نظری و مفهومی که در مطالعات مورد بررسی استفاده شده، عبارت‌اند از: جامعه‌شناسی معرفت و مرور دیدگاه‌های جامعه‌شناسی علم (Gholipor, 2017; Arvin, 2017)، دیدگاه علم‌سنجی (Alizade, 2013)، جامعه‌شناسی جامعه‌شناسی (Azad Armaki, 1999)، نظریه نوسازی (Mirfardi, 2015)، نظریه پسااستعماری (Tofiq, 2012)، رویکرد انتقادی (Heidari, 2015) (Salamat & Asadollahnezhad, 2014)، نظریه نوسازی (Mirfardi, 2015) و نظریه پسااستعماری (Tofiq, 2012). در بررسی الگوی ارائه چارچوب نظری در مطالعات مد نظر، می‌توان دو دسته مطالعات را تشخیص داد: دسته اول پژوهش‌هایی است که با تکیه بر یک دیدگاه نظری، مسائل و مشکلاتی را برای جامعه‌شناسی ایران به‌عنوان پیشفرض قبول کرده (برای مثال، ناکارآمدی یا توسعه نیافتگی) و سپس با تکیه بر نظریات موجود (برای مثال، کارکردگرایی، نظریه انتقادی، نظریه وابستگی و یا نظریات جامعه‌شناسی معرفت) برای شاخص‌سازی و ارزیابی تجربی شاخص‌ها تلاش کرده‌اند. چنین رویکردهایی بیشتر از منظر ساختاری، بیرونی و فرایندی بر مطالعه جامعه‌شناسی در ایران متمرکز شده‌اند. بیشتر مطالعات دهه ۷۰ و ۸۰ چنین خصوصیتی داشته‌اند. در دهه ۱۳۹۰، محققان با بهره بردن از رویکردهای نو و ابتکاری و با هدف تعیین "مختصات جامعه‌شناسی ایرانی" و فهم وضعیت آن، بیشتر به مطالعات کیفی و اکتشافی درباره جامعه‌شناسی در ایران پرداخته‌اند. برای مثال، می‌توان رواج روش‌هایی مانند فهم مردم‌نگارانه (Fazeli, 2017)، نظریه زمینه‌ای (Gholipor, 2017; Javadi & Tofiq, 2012) و پدیدارشناسی (Ghorbani, 2014) را مشاهده کرد. رها کردن شاخص‌سازی‌های قبلی و تلاش برای ترسیم مختصات جامعه‌شناسی می‌تواند به معنای چرخش اتکای مطالعات از رویکرد اصالت اقتصاد به رویکرد اصالت فرهنگ باشد و درواقع، گذار از جامعه‌شناسی معرفت کلاسیک به جامعه‌شناسی معرفت جدید تلقی شود؛ مجادله‌ای که در چارچوب نظری تحقیق از آن با عنوان مجادله بین «فرهنگ‌گراها» و ساخت‌گراها نام برده شد، به معنای اولویت دادن به هنجارها، رفتارها و معرفت فرهنگی به جای اولویت دادن به شبکه و روابط اجتماعی است. چنین تحولاتی باید با دقت بررسی شود، چرا که ممکن است به نسبی‌باوری و توهم پنداشتن یک علم یگانه دامن بزند. در جامعه‌شناسی جامعه‌شناسی و

۱۰. کتابی با همین نام و به‌عنوان نتیجه سلسله نشست‌هایی با ۱۱ نفر از جامعه‌شناسان مطرح ایرانی در سال ۱۳۹۳ با تلاش هاشم واعظی و رحیم محمدی چاپ شده است. در نشست‌های مذکور و این کتاب که برآیند آن نشست‌هاست، جامعه‌شناسان ایرانی تلاش می‌کنند تا به پرسش‌هایی مانند "آیا جامعه‌شناسی ایرانی امکان تحقق دارد؟" پاسخ دهند.

دیدگاه کسانی مانند بوردیو در پاسخ به چنین نسبی‌اندیشی‌هایی باید تأمل شود. یک خلأ در برخی مطالعات انجام شده، اتکای آشفته یا نامنسجم محققان به یک منطق نظری خاص است. در کارهای بررسی شده فقط برخی از آثار در بخش جداگانه‌ای به رویکرد نظری خود به صورت دقیق اشاره کرده‌اند. البته، مطالعاتی نیز وجود دارد که محقق به طور ویژه به دیدگاه نظری خاصی اشاره نکرده است، اما در بررسی کلیت کار وی می‌توان رد پای یک رویکرد نظری مشخص را دنبال کرد. این امر به ویژه در کار محققانی مشاهده می‌شود که جامعه‌شناسی جامعه‌شناسی در ایران را به عنوان یک پروژه فکری و مطالعاتی پیگیری کرده‌اند که می‌توان به آثار ارمکی (Azad Armaki, 1999, 2006, 2017) در این زمینه اشاره کرد. در این بین، آثاری که در قالب یک پروژه فکری دنبال شده باشد، بسیار اندک است. پس از مرور یافته‌های توصیفی و دسته‌بندی و بررسی اهداف، سوالات و بخش‌های نظری، محققان در ادامه تلاش کردند تا با نگاهی کل‌نگر و ترکیبی، به تفسیر یافته‌ها و نتایج مطالعات مورد بررسی بپردازند. از این رو، به سه دسته سوالات زیر پاسخ داده شد.

سؤال ۲. پژوهش‌ها با موضوع جامعه‌شناسی در ایران چه روندی داشته‌اند و آیا الگوهای ویژه‌ای را در این زمینه می‌توان کشف کرد؟

در خصوص روند اجرای پژوهش‌ها می‌توان گفت که اولین کار نظام‌مند درباره جامعه‌شناسی در ایران اثر آزاد ارمکی است که در سال ۱۳۷۸ با عنوان «جامعه‌شناسی جامعه‌شناسی در ایران» به چاپ رسید. این اثر را می‌توان به نوعی آغازگر حوزه جامعه‌شناسی جامعه‌شناسی در ایران دانست. در دهه ۷۰ کتاب مذکور و همچنین اثری از احسان نراقی (Naraghi & Ayati, 2000) که با هدف تبیین وضعیت تحقیقات اجتماعی انجام شده در ایران تالیف شده است، به چشم می‌خورد؛ آثاری که مؤلفان آنها تلاش کرده‌اند تا در روندی مشخص به کارهای انجام شده در جامعه‌شناسی ایران طی چند دهه بپردازند. نحوه برآمدن جامعه‌شناسی در ایران و زمینه‌های مرتبط با آن و همچنین کم و کیف تحقیقات انجام شده در این حوزه از مضامین اصلی این دو کتاب است. از مهم‌ترین ویژگی‌های این دو اثر تلاشی است که مؤلفان در توصیف روند برآمدن و تحولات این رشته در ایران انجام داده‌اند، به ویژه پژوهش آزاد ارمکی که جداول و آمارهای تفصیلی مرتبط با این امر دارد.

در دهه ۱۳۸۰ اولین اثر تحقیقی در این قلمرو پایان‌نامه‌ای است که محمد فاضلی (Fazeli, 2001) به انجام رسانده و آن گونه که خود بیان کرده است، در آن پرسش از فایده جامعه‌شناسی را با قبول پیشفرض مفید بودن آن وانهاده و به تعریف ناکارآمدی جامعه‌شناسی و عوامل بازتولیدکننده آن پرداخته است. این هدف با توجه به داوری‌های فراوانی که محقق از ناکارآمدی جامعه‌شناسی در ایران مشاهده کرده است، دنبال می‌شود. در این مسیر، نویسنده قصد دارد تا آغازگر راه بررسی دقیق و انتقادی وضعیت جامعه‌شناسی در ایران باشد. در ادامه این روند پژوهشی، کلیدواژه‌هایی که در سایر آثار به عنوان گوناگون تکرار شده است، عبارت‌اند از: ناتوانی در ایجاد اجتماع گفتمانی، آشفتگی، نبود اثرگذاری، نهادینه نشدن، ناکارآمدی برنامه درسی، نبود پیوند سازمان‌یافته، وضعیت نابسامان جامعه‌شناسی و موانع رشد آن، واماندگی

جامعه‌شناسی، نبود عناصر پیوندساز، مشکل ساختاری، بی‌هویتی یا بالاتکلیفی جامعه‌شناسی، توسعه‌نیافتگی جامعه‌شناسی، نبود جهت‌گیری‌های نظری و مفهومی، تعابیر نارسا، نبود شفافیت رابطه بین جامعه‌شناسی با جامعه، قدرت، دولت، دین و فرهنگ و به‌طور کلی، ناکارآمدی جامعه‌شناسی. با واکاوی این متون می‌توان مشاهده کرد که ضعف و ناکارآمدی جامعه‌شناسی در ایران و عوامل مرتبط با آن مسئله کانونی محققان در این دهه بوده و در داوری‌ها عموماً به این امر اشاره شده است.

از یازده متن مورد بررسی در دهه ۸۰، چهار مورد پژوهش تجربی و مشاهده‌ای و بقیه موارد نوعی تحلیل اسنادی کتابخانه‌ای بود. با این حال، می‌توان دید که محققان به‌تدریج تلاش می‌کنند تا به فرایندهای تاریخی و عوامل ساختی در مطالعه جامعه‌شناسی در ایران توجه کنند. مجموعه متوالی از بحث‌هایی که در این دسته مطالعات به چشم می‌خورد، عمدتاً جامعه‌شناسی در ایران را به دلایل بیرونی، درونی و شناختی ناکارآمد می‌دانند. محققانی که عوامل بیرونی مؤثر بر ناکارآمدی جامعه‌شناسی در ایران مانند برخورد سیاستمداران یا جایگاه نازل علم در فرهنگ عمومی را [با تکیه آگاهانه یا ناآگاهانه بر پارادایم عقب‌ماندگی] در کانون توجه قرار داده‌اند - در برابر محققانی که عوامل درونی مثل کم بودن میزان تعاملات استادان با همدیگر و پایین بودن کنشگری رشته‌ای استادان یا نبود هنجارهای علمی را مد نظر قرار داده‌اند - در اصل تا حدودی واقعیت‌های علمی را دستخوش جبر عوامل ماورای علمی دانسته‌اند. همچنین باید به ارزیابی‌های متکی بر رویکرد شناختی اشاره کرد که در آن چگونگی پیدایش و تحول شناخت علمی و قوانین حاکم بر آن مستقل از عوامل بیرونی بررسی شده است. در خصوص جامعه‌شناسی در ایران با اتکا بر رویکرد اخیر؛ یعنی رویکرد شناختی، بیشتر بر بنیادهای علوم اجتماعی و انسانی جدید و مبانی معرفتی آنها تأکید شده است. برای مثال، می‌توان به بحث‌هایی در این زمینه اشاره کرد که با ناکارآمد دانستن جامعه‌شناسی در ایران، تبیین امکان ظهور و توسعه جامعه‌شناسی در ایران را با تشریح بنیادهای معرفت‌شناختی فلسفه و گسست معرفتی با مبانی فلسفی قدیم پیوند می‌زند. از این منظر جامعه‌شناسی جهانی دارای پیشاتاریخی است و این پیشاتاریخ در ایران بنا به عللی وجود نداشته است که جامعه‌شناسی بر آن سوار شود. ایده مبانی معرفتی در این دسته از مباحث که از امتناع جامعه‌شناسی در ایران سخن می‌گویند، مفهومی مرکزی است.

سخن گفتن از ناکارآمدی جامعه‌شناسی در ایران و واکاوی علل آن در دهه بعد نیز ادامه می‌یابد. این سؤال که چرا علوم اجتماعی در ایران ناکارآمد است، پرسش اصلی تعدادی از پژوهش‌ها باقی می‌ماند. در ادامه این روند با رشد نوشته‌هایی مواجه هستیم که به جامعه‌شناسی در ایران در کنار نوشته‌هایی درباره آکادمی، دانشگاه و نظام علمی پرداخته‌اند. به نظر می‌رسد که محققان تلاش کرده‌اند تا هر چه بیشتر از مشروعیت علمی و جایگاه آکادمیک جامعه‌شناسی در برابر هجمه‌های بیرونی دفاع کنند. این امر می‌تواند به معنای تلاش برای روشن‌تر شدن مرزها و تقسیم کار دقیق‌تر نیز باشد. اتفاق قابل توجه دیگر، توجه به موضوعاتی مانند سنت‌های مختلف جامعه‌شناختی، پارادایم‌های فکری گوناگون، تحولات نسلی و ملازمات آن و مسائلی از این دست است. از نظر روش‌شناسی محققان در دهه ۹۰ تلاش کرده‌اند تا جامعه‌شناسی

در ایران را با روش‌های جدید و استراتژی‌های متفاوت‌تری بررسی کنند. نظریه زمینه‌ای، تحلیل انتقادی، خودمردم‌نگاری، تحلیل مفهومی، تحلیل ثانویه، توجه بیشتر به مطالعات تاریخی به‌ویژه زندگینامه افراد مؤثر در شکل‌گیری و گسترش جامعه‌شناسی از روش‌ها و راهبردهای استفاده شده در این دهه است.

از جمله مفاهیم مهمی که در بیشتر تحقیقات تکرار شده، بحث کارکرد جامعه‌شناسی در ایران با توجه به نحوه برآمدن آن و واقعیت‌های اجتماعی مرتبط با آن است که بررسی‌ها حاکی از سه داوری اساسی طرح شده در این زمینه است. اولین داوری مربوط به کسانی است که در تحلیلی فوکویی پیدایش جامعه‌شناسی در ایران را در نسبت با منطق قدرت حاکم بر آن دوره تبیین و تلاش می‌کنند تا الگوی بازتولید آن را در زمان حال تشریح کنند. به اعتقاد آنان برآمدن جامعه‌شناسی به‌عنوان یک نهاد آکادمیک در ایران منطقی کاملاً پوزیتیویستی دارد و این امر با مسئله قدرت مدرن که عبارت از انتظام و اداره جامعه است، هم‌ارزی ساختاری دارد. توضیح روند شکل‌گیری علوم اجتماعی در ایران در پیوند با روند مدرنیزاسیون دولتی و فرایندهای توسعه اقتصادی-فرهنگی و تأکید بر پیوند جامعه‌شناسی تأسیسی با سازوکارهای عقلانی مدرن که به مرور در ایران شکل می‌گرفت و همچنین ارتقای تدریجی نهاد حکمرانی از ایده‌های چنین دیدگاهی است. در چنین فضایی غلبه مسئله‌محوری بر جامعه‌شناسی اولیه در ایران از شکل‌گیری بحث‌های نظری و سنت‌های فلسفی و موضوعات معرفت‌شناختی جلوگیری می‌کند. در چنین نگاهی کارکرد اصلی جامعه‌شناسی در ایران از آغاز، ارائه خدمات به دولت بوده است (Heidari, 2015; Salamat & Asadollahnezhad, 2014). داوری دوم به‌صورت مفصل به رابطه بین نوگرایی و نقش برنامه‌های توسعه در پیدایش جامعه‌شناسی در ایران را بررسی کرده است، اما برخلاف رویکرد اول تلاش می‌کند تا تحولات نسلی و فرایندهای تاریخی را وارد تحلیل خود کند و نگاهی منعطف‌تر داشته باشد. در این تبیین به نبود شفافیت رابطه بین جامعه‌شناسی با جامعه، قدرت، دولت، دین و فرهنگ که به بلا تکلیفی یا بی‌هویتی منجر شده است، اشاره و بر ضرورت تنظیم مجدد رابطه بین جامعه‌شناسی و سیاست و مشاوره دادن جامعه‌شناس به سیاستمداران و همکاری آنها تأکید می‌شود. این نگاه در ضمن نقد جامعه‌شناسی در ایران، کل حضور این رشته در ایران را با برچسب خدمات دهنده به دولت یک‌کاسه نمی‌کند (Azad Armaki, 2018).

درنهایت، با داوری پیچیده‌تری (موسوم به داوری سوم) نیز مواجه می‌شویم که تلاش می‌کند تا فرایندهای پویاتری را در تبیین خود لحاظ کند و از یکجانبه‌نگری بپرهیزد. از این‌رو، هدف خود را از طرفی بررسی انتقادی تمیم‌های تکراری‌ای که به عیب‌جویی در جامعه‌شناسی ایران پرداخته‌اند و آن را به عللی مثل ناکارآمدی نقد می‌کنند و از سوی دیگر، نقد روایات متعارفی که صرفاً بر چهره‌های مؤسسان متمرکز شده و تقلیل‌گرایانه‌اند، معرفی می‌کند. برای مثال، در این رویکرد چگونگی پاگرفتن نوعی جامعه‌شناسی کاربردی در فضای سیاسی پس از جنگ جهانی دوم که در آن نه آزادی کامل وجود داشت و نه سانسور و استبداد مطلق، تشریح می‌شود. جامعه‌شناسی کاربردی‌ای که تلاش داشته است تا ضمن ارائه مشاوره و راهنمایی به پروژه مدرن‌سازی دولت مدرن، استقلال و فاصله انتقادی خود را حفظ کند. در اینجا با تبیینی

مواجه هستیم که تلاش می‌کند به‌صورت همزمان به ساخت و کنش توجه کند (Bayat Rizi, 2013; Fazeli, 2017).

سؤال ۳. نقاط تأکید و اشتراک این مطالعات چیست، نتایج به‌دست آمده از این مطالعات تا چه اندازه با هم همخوانی دارند و چقدر انباشت و تولید علم در این حوزه صورت گرفته است؟

داوری درباره میزان همخوانی مطالعات مورد بررسی به‌دلیل وجود اندک برنامه‌های پژوهشی مشخص از سوی محققان در بررسی جامعه‌شناسی در ایران دشوار است. نبود تداوم یک برنامه پژوهشی مشخص و گسست بین طرح‌های تحقیقاتی عموماً موجب شده است که پژوهشگران در دهه‌های مختلف، در هر مورد، پژوهش خود را از نقطه صفر آغاز کنند. پراکندگی موضوعات، اهداف، رویکردهای نظری و روش‌های تحقیق و نبود مطالعات مروری و فراتحلیل در این زمینه، که به ترکیب یافته‌ها و مباحث این حوزه کمک کند، به این مشکل دامن زده است. کمیّت آثار و مباحث بازاندیشانه مرتبط با جامعه‌شناسی در ایران در زمان اجرای این پژوهش بسیار بیشتر از ۲۸ اثر بوده است، از جمله تعداد زیادی سخنرانی، نوشتار کوتاه، گفت‌وگو و مصاحبه. اما کارهایی که در قالب یک پژوهش نظام‌مند و دقیق و معتبر با موضوع جامعه‌شناسی در ایران به انجام رسیده و در قالب کتاب، مقاله یا پایان‌نامه چاپ شده باشد، اندک است؛ از این‌رو، می‌توان گفت که آثار علمی که به بررسی جامعه‌شناسی در ایران پرداخته باشد، هنوز به انباشت لازم برای تغییر و تحول نرسیده است. بر این اساس، می‌توان مشاهده کرد که هنوز این حوزه دارای هویتی متمایز با مرزهای مشخص که افرادی به‌صورت تخصصی و ویژه درباره آن پژوهش کنند، در نیامده است. یکی از مواردی که به این موضوع دامن زده، پژوهش‌هایی است که اتکای دقیق خود به رویکردهایی چون فراجامعه‌شناسی، فرانظریه، جامعه‌شناسی معرفت و علم‌سنجی را مشخص نکرده و به‌ویژه در کار خود به‌صورت متغیر، بین مفاهیمی مانند جامعه‌شناسی، علوم اجتماعی، علوم انسانی، علوم رفتاری و ... رفت‌وآمد می‌کنند.

سؤال ۴. درباره موضوع تحت بررسی چه خلأ نظری و علمی وجود دارد و مبتنی بر توصیف و تحلیل روند مطالعات پیشین، تحلیل وضعیت موجود و نیز چشم‌انداز آینده، در مطالعات حاضر باید با چه رویکردهایی به موضوع پرداخت تا تکرار مکررات، روزمرگی و ناباروری فکری صورت نگیرد؟

پس از پاسخ دادن به سه سؤال قبلی، می‌توان درباره خلأها و مسائل اساسی که محققان ایرانی در این حوزه، از آن غفلت کرده‌اند، بیشتر صحبت کرد. از نظر رویکردها و روش‌های استفاده شده، به نظر می‌رسد که مهم‌ترین خلأ، نبود نگاه‌های همه‌جانبه، چندبعدی و کل‌نگری است که به مسئله خود از زوایای مختلف بپردازد. پژوهش بیات‌ریزی (Bayat Rizi, 2013) از جمله الگوهایی است که با رویکردی همه‌جانبه‌نگر تلاش می‌کند تا فرایندهای پویاتر را در تبیین خود لحاظ کند و خطر تعمیم‌های تکراری و تقلیل‌گرایی را هشدار دهد. به کارآمدی یا ناکارآمدی جامعه‌شناسی یا جایگاه آن از طریق بحث‌های سازمانی و تحلیل‌های ساختاری بسیار پرداخته شده، اما تلاش کمتری برای فهم جامعه‌شناسی از طریق تلقی و ادراک خود جامعه‌شناسان یا عاملان صورت گرفته است؛ به‌عبارت دیگر، تا کنون جامعه‌شناسی در ایران بیشتر از نظر ساختاری بررسی شده است و آن‌گونه که فاضلی (Fazeli, 2017) نیز بیان می‌کند، کمتر از درون و بر

اساس تجربه دانشجویان و دانش‌آموختگان از آن سخن گفته شده است. مطالعاتی که عموماً با رویکردی عینیت‌باورانه و یک‌جانبه فقط بر امور اجتماعی- ساختی متمرکز شده‌اند، بر اساس این اعتقاد شکل گرفته‌اند که در بررسی‌ها به ارجاع به فاعلان شناسنده یا سوژه‌ها نیازی نیست. در صورتی که برقراری توازن بین جنبه‌های عینی و ذهنی اهمیت دارد. چنین اقدامی در عین حال که باید از افتادن به ورطه ذهنیت‌باوری برحذر باشد که معتقد است ارجاع به اعیان خارجی یا ابژه‌ها ضرورتی ندارد، بر این فرض تأکید کند که امر اجتماعی غامض، مبهم و پیچیده و متنوع است و برای فهم آن نمی‌توان فقط به آمار و ارقام تکیه کرد. کما اینکه اجرای یک پژوهش کیفی دقیق، فرضیه‌های جدیدی را برای آزمون پیش روی محققان قرار می‌دهد. ایجاد چنین توازنی در تأملات صورت گرفته از جامعه‌شناسی در ایران ضرورت دارد.

این مسئله با گفته فاضلی (Fazeli, 2017:18) همسو است که بر اساس آن اغلب، چنان از علوم انسانی و اجتماعی صحبت می‌شود که گویا این علوم و رشته‌ها حرفه‌هایی جدا از عواطف، اخلاق، شخصیت و زندگی کنشگران آنهاست. اغلب از دانشگاه و علم سخن می‌گوییم، در حالی که اگر از منظر زندگی افرادی که به این رشته‌ها می‌آیند نگاه کنیم، در می‌یابیم که هر فرد مانند یک نهاد و مؤسسه، ویژگی‌های شخصی، شخصیتی و فرهنگی دارد که بر کم و کیف تحصیل و تحقیق او در این رشته‌ها کاملاً اثرگذار است. رویکرد ساخت‌گرایانه و برساخت‌گرایانه دو گام یا مرحله مکمل در رویه واحدی‌اند و دیدگاه‌های جانبدارانه عاملان درگیر این بازی و مبارزه‌های فردی و جمعی برای تحمیل و به کرسی نشاندن این دیدگاه‌ها، بخشی از حقیقت عینی این بازی است که در حفظ یا دگرگونی آن نقش فعالی دارد (Bourdieu, 2012: 20). تعریف افراد از رشته‌های دانشگاهی زمانی به‌عنوان یک برساخته اجتماعی فرهنگی در نظر گرفته می‌شود که در نتیجه تعامل فعال فردیت، عاملیت و ساختارهای جمعی به وجود می‌آیند و می‌توانند بر واقعیت‌هایی مثل جایگاه و مشروعیت آن رشته تأثیر بگذارند؛ این نگاه ما را به سمت رفت‌وآمدی دوسویه می‌برد که در بستر تاریخی، ظرفیتی قابل تأمل و مهم برای پژوهش درباره جامعه‌شناسی در ایران است. در این خصوص، ترویج نگاه‌های جمعی که در عین توجه به ساخت‌ها و فرایندهای تاریخی به کنش و معنا توجه کند، ضرورت دارد. در چنین نگاهی، کنش کنشگران جامعه‌شناسی در ایران در بستر تاریخی آن و عوامل ساختی مرتبط با آن باید تحلیل انتقادی شود. چنین پژوهش‌هایی می‌تواند در قالب تعریفی که از جامعه‌شناسی جامعه‌شناسی به‌عمل آمد، گنجانده شود؛ به‌عنوان یک نتیجه اساسی از این الگو می‌توان شاخصی برای ارزیابی توان عملکرد جامعه‌شناسی و جامعه‌شناسان در جامعه به‌دست داد.

در خصوص ابعاد ضروری مغفول محققان در پرداختن به جامعه‌شناسی در ایران، یکی هم "رسالت و نقش جامعه‌شناسی" در نظام اجتماعی است، موضوعی که پرداختن بیشتر به آن می‌تواند به تعمیق جامعه‌شناسی و شفافیت مرزهای هویتی این رشته در ایران یاری رساند. بر اساس ادبیات موجود و تجارب جهانی، به نظر می‌رسد که در کنار پرداختن بسیار به وضعیت جامعه‌شناسی یا ناکارآمدی آن، لازم است یک گام به عقب برداشته و پرسشی مهم‌تر و بنیادی‌تر مطرح شود که همانا پرسش از نقش جامعه‌شناسی

و جامعه‌شناس است. پرسشی که به زبان مایکل بوراووی (Borawoy, 2005) می‌توان آن را این‌گونه بیان کرد: جامعه‌شناسی برای چه کسی و جامعه‌شناسی برای چه هدفی؟ یا در معنایی که سیلورمن^{۱۱} در توضیح انواع نقش‌های جامعه‌شناس به میان می‌کشد؛ یعنی علم اجتماعی چه خدمتی را می‌تواند انجام دهد؟ (Silverman, 2014)؛ یا آن‌گونه که وبر (Weber, 2015: 150) در مقاله "پیشه علم" در بررسی شرایط درونی حرفه علم می‌پرسد که نظر یک دانشمند درباره حرفه خودش چیست و او علم را برای چه می‌خواهد؟ پرسشی شبیه به یکی از پرسش‌های سه‌گانه کانت؛ یعنی چه کار باید بکنم؟ و شبیه به منازعه‌ای که میان پوپر و آلبرت در یک جبهه و آدرنو و هابرماس در جبهه دیگر از سال ۱۹۶۲ تا سال ۱۹۷۰ درگرفت؛ آیا نقش جامعه‌شناسی صرفاً تکرار و بازتولید واقعیت اجتماعی موجود است یا آنکه توجه آن باید به تغییر این واقعیت معطوف باشد (Abazari, 2008: 42-56)؛ در خصوص جامعه‌شناسی در جهان امروز و با هدف توصیف موشکافانه شرکت‌کنندگان در میدان بازی جامعه‌شناسی و همسو با پرسش وبر، برگر (Burger, 2014: 32) این پرسش را به میان می‌کشد که جامعه‌شناس چه کار می‌کند و چه چیزی این کار را در او بر می‌انگیزاند؟ همچنان که گلدنر (Goldner, 1989: 43) از جامعه‌شناسان می‌خواهد تا توضیح بدهند که در جهان چه کار می‌کنند و چه تفاوتی میان آنچه انجام می‌دهند با آنچه فکر می‌کنند که باید انجام دهند، وجود دارد. سیدمن (Sidman, 2011: 9-11) با شوریدن بر فرهنگ دانشگاهی حاکم بر جامعه‌شناسی از "هدف جامعه‌شناسی چیست" سخن می‌گوید.

چنین پرسش‌هایی در مطالعات با موضوع جامعه‌شناسی در ایران کمتر دیده می‌شود؛ سؤالاتی که پیگیری و پاسخگویی به آنها پیش از همه می‌تواند به فهم بهتر منطق حاکم بر رشته جامعه‌شناسی در ایران کمک کند و برخی از مناقشات هویتی این رشته را در برابر ما قرار دهد. این مسئله در ادامه می‌تواند به موضوعاتی مانند جایگاه جامعه‌شناسی و مشروعیت آن که از مسائل اساسی جامعه‌شناسی در ایران امروز است، پیوند بخورد. این امر همچنین می‌تواند یادآور این فرض مایکل بوراووی (Borawoy, 2005: 403)، از سردمداران جامعه‌شناسی مردم‌مدار، باشد که بر اساس آن پاسخی که از سوی جامعه‌شناسان به پرسش جامعه‌شناسی برای چه کسی و جامعه‌شناسی برای چه هدفی داده می‌شود، نظام تقسیم کار در جامعه‌شناسی، جایگاه جامعه‌شناسی و میزان اثرگذاری رشته جامعه‌شناسی را نیز مشخص می‌کند. توصیه مذکور، از زاویه‌ای دیگر، می‌تواند تصویری روشن‌تر در برابر کسانی قرار دهد که قصد تحصیل در رشته جامعه‌شناسی را دارند. از این نظر، آدرنو (Adorno, 2000: 2) در بخشی از سخنرانی خود با عنوان "درباره جامعه‌شناسی" به قصور جامعه در ارائه اطلاعات مفید درباره چشم‌انداز شغلی جامعه‌شناسان اشاره و برای سخن گفتن در این باره احساس تعهد می‌کند، چرا که به اعتقاد وی این بحث به افراد کمک می‌کند تا آزادانه انتخاب کنند آیا می‌خواهند جامعه‌شناسی را به منزلت رشته اصلی خود مطالعه کنند یا نه.

بحث و نتیجه‌گیری

از نتایج اصلی پژوهش حاضر می‌توان گفت که مطالعات در این حوزه به انباشت لازم نرسیده است؛ به عبارت دیگر، مطالعات عموماً از نقطه صفر و بدون توجه به مطالعات پیشین یا تعیین سنت فکری و نظری مشخص آغاز شده است. به نظر می‌رسد که تکیه بر رویکردهای مختلف مانند جامعه‌شناسی علم و معرفت، فلسفه علم، فراجامعه‌شناسی و ... آن‌هم به صورت آشفته از دلایل ایجاد چنین وضعیتی باشد. پیامد این روند، روشن نبودن رویکردها، شفاف نبودن مفاهیم، مشوش بودن مرز بین سازه‌ها، نبود التزام به اهداف مشخص، انحراف محققان از اهداف تعیین شده و طرح‌های نظری نامنسجم در این‌گونه ارزیابی‌هاست. تعمق در روندها و الگوهای انباشت تصدیق‌کننده این امر است که چنین مشکلی بیش از آنکه ناشی از خطای محققان باشد، در شکل نگرفتن سنت‌های پژوهشی منسجم در این حوزه ریشه دارد. مفهوم‌گرایی، تکراری شدن کارها، جزئی‌نگری، پراکندگی و بی‌کانون شدن جامعه‌شناسی از جمله مهم‌ترین پیامدهای چنین روندی است (Azad Armaki, 2014: 19).

پیشنهادها

با توجه به نتایج پژوهش، پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

۱. برای پیشنهادهای کاربردی می‌توان گفت که در آموزش جامعه‌شناسی در ایران به میزانی که به بررسی واقعیت‌ها و مسائل اجتماعی پراکنده توجه می‌شود، به تأمل درباره خود جامعه‌شناسی توجه نمی‌شود. این امر که به اجرای پژوهش‌های سردرگم و آشفته دامن می‌زند، به نظر می‌رسد که با ضعف‌های آموزش جامعه‌شناسی در ایران مرتبط باشد. باید چنین بازاندیشی‌هایی در سطح آموزش جامعه‌شناسی در دانشگاه مطرح نظر قرار گیرد. نبود اهتمام جدی گروه‌های آموزش جامعه‌شناسی به ارائه دروس و محتوای مرتبط با بازاندیشی درباره خود جامعه‌شناسی موجب نحیف ماندن پیکره این حوزه مطالعاتی شده است. می‌توان مشاهده کرد که از میان ده‌ها واحد درسی در دوره‌های کارشناسی و تحصیلات تکمیلی، هیچ‌گونه ساعت درسی یا مبحث اختصاصی در این زمینه ارائه نمی‌شود. بدین ترتیب، دانشجویان با وجود مرور برخی حوزه‌ها مانند مبانی جامعه‌شناسی و تاریخ جامعه‌شناسی جهانی و مختصات آن، درباره جامعه‌شناسی در ایران و چگونگی شکل‌گیری و گسترش و عملکرد آن چیزی دریافت نمی‌کنند.

۲. از نظر پژوهشی پیشنهاد می‌شود که محققان با دقت هر چه بیشتر در مفاهیم و اتکا بر رویکردهای مفهومی و نظری مشخص به تأمل در موضوعاتی مانند هدف جامعه‌شناسی، چستی کار جامعه‌شناسانه، جایگاه جامعه‌شناسی، حدود و مرزهای جامعه‌شناسی با سایر علوم و چشم‌اندازهای شغلی و الزامات حرفه‌ای جامعه‌شناسی بپردازند. موضوعاتی که مرتبط با مشروعیت و آینده دانش جامعه‌شناختی به‌عنوان رشته‌ای آکادمیک اهمیت دارد. درباره سؤالاتی مانند آنکه جامعه‌شناسی در ایران از چه تاریخی آغاز می‌شود، چه مؤلفانی شایسته نام اجداد یا بنیانگذاران جامعه‌شناسی در ایران هستند و تعریف قابل قبول جامعه‌شناسی کدام است، باید تأمل شود. پژوهش‌های بیشتر در این زمینه می‌تواند به بازساماندهی اندیشه و معرفت منجر شود.

به‌ویژه مرور نظام‌مند و خوانش انتقادی داوری‌هایی که به مسائل مرتبط با جایگاه و مشروعیت این دانش گسترش یافته پیوند می‌خورد، ضرورت دارد.

References

1. Azad Armaki, T. (1999). *Sociology of Sociology in Iran*. Tehran: Word Publications [in Persian].
2. Azad Armaki, T. (2006). Opportunities and Bottlenecks Facing Theoretical Sociology in Iran. Conference on the Study of Social Issues in Iran [in Persian].
3. Azad Armaki, T. (2009) Educating sociology in Iran: Challenges and Opportunities. *Iranian Higher Educationm*, 1(1), 1-30 [in Persian].
4. Azad Armaki, T. (2014). *Lectures on the Sociology of Emile Durkheim and Max Weber*. Tehran: Science Publications [in Persian].
5. Azad Armaki, T. (2017). *University and the challenges of Iranian society*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies Publications [in Persian].
6. Azad Armaki, T. (2010). *Sociology: The Challenging Science in Iran*. Tehran: Science Publications [in Persian].
7. Azad Armaki, T. (2010). Sociology and its Challenges over Multiple Generations: Scientific Disruption or Accumulation. *University Jihad Teacher Training Unit*, [in Persian].
8. Azad Armaki, T. (2018). *Sociology and its Sufferings*. Tehran: Tisa Publications [in Persian].
9. Alizade, M. (2013). Check the Status of the Scientific Community Formation in Iranian Sociology: Network Analysis of Sociology Articles Published in 1380S. Thesis submitted in Partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Sociology.
10. Arvin, B. (2017). Critical study of the situation of academic social sciences in Iran; Design a conceptual and methodological framework. *Seminary and University of Humanities Methodology*, 23 (91), 213-229 [in Persian].
11. Afaharkohan, J. (2011). Sociology as an issue: A review of barriers to the development of sociological knowledge in Iran. *University Jihad Teacher Training Unit*, [in Persian].

12. Abazari, Y. (2008). *The Reasan of Sociology*. Tehran: New Design Publications [in Persian].
13. Adorno, T.W. (2000). *Introduction to Sociology*. Lecture one Stanford University Press.
14. Al-Attas, S.F. (2012). *Alternative Discourses in Asian Social Sciences*. Translation by Abdollahzadeh, M., Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies [in Persian].
15. Bayat Rizi, Z. (2013) Between palace and prison: Towards a reflexive history of academic sociology in Iran. *International Sociology*, 28 (4) 467-4.
16. Borawoy, M. (2005). *People-centered Sociology (Sociology in the 21st Century)*. Translation by Siddiqui, B., and Others. Tehran: Ney Publications [in Persian].
17. Bourdieu, P. (2012). *Academic Man*. Translation by Chavoshian, H., Tehran: Ney Publications [in Persian].
18. Becker H., & Otodalke, H. (1989). *Sociology of Knowledge Max Scheller*. Translation by Roxana Bahrami Tasch, *Social Sciences Letter*, No. 2 [in Persian].
19. Burger, P. (2014). *Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective*. Translation by Fazel, R., Tehran: Saless Publications [in Persian].
20. Gholipor, A. (2017). *Sociological explanation Social Sciences in Iran: A Case Study at the University of Guilan*. Thesis submitted in Partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Art in Management.
21. Ghorbani, M. (2017). *The Pathology of Sociology Education in Iran*. Thesis submitted in Partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Sociology.
22. Goldner, A. (1989). *Western Sociological Crisis*. Translation by Mumtaz, F., Enteshar Co Publications [in Persian].
23. Ejlali, P. (2007). *Social Science Reconstruction and Development: A Look at Program Structure*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies [in Persian].
24. Ebrahimi, G.A., & Behnoei Gadaneh, A. (2012). *Sociological examination of challenges of scientific communities in Mazandaran*

- University. Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*, 18 (1), 1-24 [in Persian].
25. Etemadi Fard, S.M., Sadoughi, T. (2017). Analysis of the pattern of rejection of sociological theory and Islamic social sciences in Iran. *Islam and Social Studies*, 2 (18).
  26. Farahmand, M. (2013). A comparative study of the sociology of Bourdieu science and the Actor-network approach. *Philosophy of Science*, 3(1), 7 - 57 [in Persian].
  27. Fazeli, N. (2017). *A review of revolutionary sociology dissertations from the perspective of the sociology of science. Humanities and Social Sciences in Iran: Challenges and Strategies*. Institute of Humanities and Cultural Studies Publications [in Persian].
  28. Fazeli, M. (2001). Examining dissertations of sociology of revolution from sociology of science perspective. Thesis submitted in Partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Sociology [in Persian].
  29. Farasatkah, M. (2020). *Humanities and the Problem of Social Impact*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies Publishing [in Persian].
  30. Ghanei Rad, M. (2006). *Interactions and communication in the scientific community: A case study of the social sciences*. Research Institute for Cultural and Social Studies, Ministry of Science, Research and Technology Publications [in Persian].
  31. Ghanei Rad, M. (2017). *A four-dimensional model for evaluating the development of the humanities*. Research Institute for Cultural and Social Studies, Ministry of Science, Research and Technology Publications [in Persian].
  32. Ghanbari, A., & Hemati, R. (2015). Religious identity in Iranian society: A systematic review of previous studies (2001-2013). *Applied Sociology*, 26 (3), 117-138 [in Persian].
  33. Heidari, A. (2015). Emergence and Reproduction of Iranian Positivism: A Study in the History of Iranian Sociology. www.problematicaa.com [in Persian].
  34. Jafari, M. (2019). Philosophy of Historiography of Science: Introducing the historiography of science and examining its relationship with the

- disciplines of sociology and philosophy of science. (Master thesis). Shahid Beheshti University [in Persian].
35. Javadi, A., & Towfiq, I. (2012). An epistemological reflection on academic sociology in Iran. *Social Issues of Iran*, 3 (1), 59-83 [in Persian].
  36. Kachoyan, H., & Karimi, J. (2006). Positivism and sociology in Iran. *Social Science Letter*, 28, 28-54 [in Persian].
  37. Kamali, Y. (2017). The methodology of meta synthesis and implications for public policy. *Political Quarterly*, 47(3), 721-736. doi: 10.22059/jpq.2017.62861.
  38. Ghazi Tabatabai, M., & Vadadhir, A. (2012). *Meta-analysis in Social and Behavioral Research*. Tehran: Sociologists Publications [in Persian].
  39. Khosravi, A. (2019). Analysis of the problematic process of sociological situation in Iran. (Master thesis). University of Esfahan [in Persian].
  40. Lotfizadeh, A., Ebrahimi, R., & Ebrahimi, I. (2010). Metatheorizing in social sciences. *Sociological Studies*, 2(7), 41- 56 [in Persian].
  41. López, J., & Scott, J. (2000). *Social Structure*. Open University Press Publishing.
  42. Maniee, R., Lucas, C., & Farasatkah, M. (2009). The relation between “Information and Communication Technology” and science development by cognitive map. *Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*, 15 (1), 73-97 [in Persian].
  43. Mirsepasi, A. (2013). *Democracy or Truth (A Sociological Treatise on Iranian Intellectuals)*. Tehran: Tarh-e No Publishing [in Persian].
  44. Mirfardi, A. (2015). An analysis on challenges and opportunities of science production and theorizing in sociology in Iran. *Strategic and Macro Policies of the Third Year of Spring*, No. 9 [in Persian].
  45. Mehrshad, A., Rabbani Khorasghani, A., Kalantari, A., & Zolfagharzadeh, M. (2020). A systematic review of scientific articles about social networks: Case study of Isfahan. *Journal of Applied Sociology*, 31(2), 23-40 [in Persian].
  46. Mullkay, MJ. (2010). *Science and the Sociology of Knowledge*. Translation by Kachoian, Hosein, Tehran: Ney Publishing [in Persian].

47. Naraghi, E., & Ayati, A. (2000). *A Review of Social Research in Iran*. Tehran: Sokhan Publications [in Persian].
48. Ritzer, G. (2009). *Contemporary Sociological Theory*. Translation by Thalasi, M., Tehran: Scientific Publications [in Persian].
49. Rabani, A., & Maher, Z. (2010). Cience and culture: A reflection on the most important cultural analyzes in the sociology of science and technology. *Cultural Research of the Fifth Year of Spring*, No. 1 (17) [in Persian].
50. Rabiee, K. (2012). Barriers to the growth of sociology in the Middle East of the last century. *Iranian Journal of Social Studies*, 6 (2) [in Persian].
51. Sedighian Bidgoli, A., & Lashkari, M. (2017). Systematic review of students' social problems in Iran. *Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*, 23 (3), 115-138 [in Persian].
52. Sidman, S. (2011). *Conflict of Opinions in Sociology*. Translation by Jalili, H., Tehran: Ney Publications [in Persian].
53. Salamat, H., & Assadollahnejad, M. (2014). Social Sciences in Iran: From Consolidation to Decline (From the Establishment of the Institute for Social Studies and Research to the Revolution of 1957). <http://problematicaa.com/social-sciences-in-Iran>. [in Persian].
54. Silverman, D. (2014). *Qualitative Research Methods in Sociology*. Tehran: Tebyan Publications [in Persian].
55. Shams, G., & Mirahmadi, K. (2020). Designing and validating of sociocultural structure model for universities. *Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*, 25 (4), 121-151 [in Persian].
56. Tolooei, V. (2016). A prehistory of sociology in Iran. *Iran Nameh*, 30 (4), 144-171 [in Persian].
57. Talebi, A., & Montazeri Moghaddam, M. (2016). Discontinuous reading of modern sociology and social sciences in Iran. *Social Sciences (Allameh Tabatabai)*, No. 74 [in Persian].
58. Tofiq, I. (2012). *About the Knowledge System*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies [in Persian].
59. Thomas, D. (2006). A General inductive approach for qualitative data analysis. *American Journal of Evaluation*, 27 (2).

60. Weber, M. (2015). *Religion, Power, Society*. Translation by Tadayon, A., Tehran: Hermes Book Publishing [in Persian].
61. Yamani Douzzi Sorkhabi, M. (2018). Reflection on academic activities at universities from the A perspective of Pierre Bourdieu. *Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*, 24 (3), 1-22 [in Persian].
62. Zaki, M. (2006). Historical Study of Research Trends in Sociological Research in Iran. Proceedings of the Conference on Social Science Issues in Iran, Tehran: University Jahad Teacher Training Unit [in Persian].
63. Zakersalehi, Gh., & Ghanei Rad, M. (2013). Systematic and meta-analysis of Iranian research in the field of social studies of science and technology. *Iranian Journal of Social Studies*, 9 (2), 29-63 [in Persian].